

НАКО

ТІ УКРАЇНА · ТІ-ДС

Соціологічне дослідження

«ДОСТУП ЖІНОК ДО ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ»,

виконане в межах проєкту
НАКО «Просування ґендерної
рівності в ЗСУ»

КОМАНДА ПРОЄКТУ:

- **Світлана Мусіяка**, керівниця напряму досліджень та вироблення політик ГО «Незалежна антикорупційна комісія» (НАКО)
- **Марина Лазаренко**, виконавча директорка ГО «Інститут ґендерних програм», операційна координаторка дослідження
- **Марія Берлінська**, незалежна ґендерна експертка

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМАНДА:

- **Ганна Гриценко**, випускниця кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), незалежна ґендерна експертка
- **Тамара Марценюк**, к. соц. н., доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА)
- **Вікторія Олійник, Вікторія Фацієвич**, експертки ГО «Юридична сотня»

Текст за загальною редакцією **Тамари Марценюк**.

Літературне редагування – **Мар'яна Добоні**.

Верстка – **Ольга Гузенко**.

Інформацію, подану в цьому звіті, перевірено станом на 01 квітня 2023 року.

Supported by the Office of the
United Kingdom
Special Defence Advisor:
Ukraine

*Цей документ було створено в рамках проєкту, який фінансується SDA Великобританії.
Відповідальність за зміст публікації несе Незалежна антикорупційна комісія.
Публікація не може вважатися такою, що відображає позицію уряду Великої Британії.*

ЗМІСТ

Вступ	5
Методологія дослідження	8
Розділ 1. Соціологічний аналіз доступу жінок до військової освіти	13
1.1. Забезпечення гендерної рівності у сфері освіти	13
1.2. Гендерні аспекти і доступ жінок до військової освіти: успіхи і виклики	16
1.3. Статистичні дані про залучення жінок до військової освіти в Україні	20
1.4. Жінки і військова освіта: результати аналізу громадської думки	21
Висновки до розділу	26
Розділ 2. Юридичні аспекти доступу жінок до військової освіти в Україні	28
2.1. Гендерні особливості законодавчого регулювання здобуття військової освіти	28
2.1.1. Гендерні особливості права на вищу військову освіту	28
2.1.2. Особливості правового регулювання діяльності вищих військових навчальних закладів та вступу до них	31
2.1.3. Порядок проведення відбору вступників на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти	33
2.2. Особливості вступу жінок до ВВНЗ	42
Висновки до розділу	46
Розділ 3. Голоси тих, хто здобуває військову освіту в Україні	48
3.1. Результати анонімного онлайн-анкетування	48
3.1.1. Соціально-демографічні характеристики респонденток та респондентів	48
3.1.2. Вступ до військового навчального закладу	50
3.1.3. Навчальний процес	51
3.1.4. Досвід дискримінації	52
3.2. Доступ жінок до військової освіти: експертна думка	55
3.2.1. Пряма дискримінація	56
3.2.2. Непряма дискримінація та стереотипне ставлення	57
3.2.3. Гендерна компетентність у військовій освіті	58
3.3. Результати глибинних інтерв'ю	60
3.3.1. Вступ до військових закладів освіти	60
3.3.2. Навчання у військових закладах освіти	61
3.3.3. Позанавчальні аспекти перебування у військових закладах освіти	62
Висновки до розділу	65

Загальні висновки	66
Рекомендації	68
Список використаних джерел	70
Додатки	76
Додаток А. Результати офіційних запитів	76
Додаток Б. Перелік запитань для інтерв'ю	79
Додаток В. Респонденти й респондентки дослідження	83

ВСТУП

Тамара Марценюк

Демократичне суспільство повинно надавати жінкам і чоловікам рівні можливості брати участь у всіх сферах життя, у тому числі здобутті освіти та залученні до військової сфери держави. Україна визначила забезпечення ґендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та один з пріоритетів державної політики¹. За роки незалежності ратифіковано основні міжнародні документи про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок – Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок², Глобальні цілі сталого розвитку ООН 2016–2030³, Резолюцію Ради Безпеки ООН 1325⁴ тощо.

Конституція України та Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005)⁵ і «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012)⁶ гарантують дотримання принципу недискримінації за ознакою ста-

ті в різноманітних сферах суспільного життя. У цьому дослідженні нас цікавить перетин освітньої і військової сфер. Принцип ґендерної рівності поступово забезпечується і в доступі жінок до військової освіти.

Так, віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина зазначає, що «ми можемо впевнено говорити про системні успіхи в реалізації Національного плану дій з виконання Резолюції 1325»⁷. Серед успіхів вказано на відкритий доступ дівчат до здобуття військової освіти всіх рівнів, зокрема у військових і військово-морських ліцеях. Забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до закладів освіти всіх рівнів сектору безпеки і оборони та включення ґендерної складової до навчального процесу зазначено серед завдань Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року⁸.

¹ Ґендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг. ред. Левченко К. Б. / Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Суслова. Київ, 2020; Ґендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К. : Центр Разумкова, 2016.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // Верховна Рада України // Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207

³ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

⁴ Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні 31 жовтня 2000 року // Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669

⁵ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV // Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

⁶ Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

⁷ Методичні рекомендації з інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Олена Волобуєва, Алла В'яткіна, Світлана Ганаба та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. С. 6.

⁸ Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р) // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>

Ще у 2018 році заступник міністра оборони України з питань європейської інтеграції генерал-лейтенант Анатолій Петренко зазначив, що «військові виші мають умови для того, щоб жінки вступали до них, училися, отримували первинні офіцерські звання і розпочинали офіцерську кар'єру. Уже понад 160 дівчат виявили бажання вступити до таких закладів. Тепер вони – майбутні офіцери»⁹. Водночас того ж таки 2018 року пресофіцерці мотопіхотної бригади Поліні Кравченко відмовили у вступі на програму навчання офіцерів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного через те, що вона жінка¹⁰. Поліні тільки з п'ятої спроби вдалося вступити до військової академії¹¹.

Улітку-восени 2015 року було проведено соціологічне дослідження «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО»¹². У результаті виявлено, що Збройними Силами України притаманне явище вертикальної і горизонтальної ґендерної сегрегації. Під вертикальною сегрегацією мається на увазі нерівність між чоловіками й жінками в посадах на кар'єрній драбині. Явище горизонтальної сегрегації – це один

з механізмів ґендерної нерівності, який передбачає існування так званих типових «чоловічих» і «жіночих» сфер у суспільстві¹³. Очевидно, що подібні явища доцільно очікувати і у сфері військової освіти.

Деякі респондентки нашого наступного соціологічного дослідження «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя» (2019) мали інтерес до військової освіти. Зокрема, опитані ветеранки зазначали, що «доступ до вищої чи додаткової освіти вони матимуть без серйозних проблем, іноді навіть держава сама пропонує охочим узяти участь у таких програмах»¹⁴. Тому важливо, щоб ґендерну нерівність і ґендерні стереотипи у військовій освіті було за можливості мінімізовано або подолано. Адже до сих пір трапляються приклади, коли жінки продовжують сприйматися здебільшого як «окраса» війська. Зокрема, так описано присутність жінок на параді з нагоди Дня незалежності України 2018 року: «Свято прикрасили курсантки Військового інституту КНУ ім. Тараса Шевченка й Військового інституту телекомунікацій та інформатизації ім. Героїв Крут. Їхній зведений батальйон однозначно став найкрасивішим»¹⁵.

⁹ Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про ґендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91gender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>

¹⁰ Вербовська М. Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через стать // Повага, 9 серпня 2018 року. URL: <http://povaha.org.ua/schonajmenshe-trom-zhinkam-vidmovily-u-vstupi-na-kursy-ofitseriv-cherez-stat/>

¹¹ Семеняка І. Рух до мрії лейтенанта Поліни Кравченко: вступила до «сухопутки» з п'ятої спроби, воює під Авдіївкою // Новинарня, 23 березня 2021 року. URL: <https://novynarnia.com/2021/03/23/pkravchenko/>

¹² Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. К. : Український жіночий фонд, 2015. 89 с.

¹³ Марценюк Т. Ґендер для всіх. Виклик стереотипам. К. : Основи, 2017. С. 55–58.

¹⁴ Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Василенко Л., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. К. : ООН Жінки, 2019. С. 83.

¹⁵ Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про ґендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91gender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну (24 лютого 2022 року) жінки нарівні з чоловіками виявили бажання захищати країну. Чисельність жінок у ЗСУ за останні місяці російсько-української війни зростає, що свідчить про збільшення інтересу жінок до сектору безпеки і оборони. Таким чином, питання доступу жінок до військової освіти стає ще більш актуальним і потребує нагального розв'язання.

Якщо підсумувати, то мета цього дослідження – з'ясувати успішні та проблемні

аспекти доступу жінок до вищих військових навчальних закладів і військових ліцеїв в Україні.

Ми дякуємо усім, хто допомагав та сприяв цьому дослідженню, – респонденткам і респондентам, які взяли участь в опитуваннях та інтерв'ю; експерткам і експертам; органам державної влади, які надавали інформацію; а також Тетяні Костюченко, Ірині Сампан, Костянтину Горяйнову, Анастасії Баніт, Ельвірі Усеїновій, Лілії Станкевич, Юлії Микитенко.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тамара Марценюк

Дослідження проводилося взимку 2022 року і складається з двох частин – кабінетної та польової (емпіричної).

Мета дослідження – з’ясувати успіхи та виклики доступу жінок до вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ) і військових ліцеїв в Україні.

Задля виконання мети ми поставили такі завдання:

- виокремити ідеї забезпечення рівних прав і можливостей як доцільні для розширення доступу жінок до системи військової освіти в Україні;
- виявити юридичні аспекти доступу жінок до військової освіти в Україні;
- з’ясувати громадську думку про доступ жінок до військової освіти;
- виявити стан залученості жінок як студенток до ВВНЗ і військових ліцеїв в Україні;
- зрозуміти позитивний і негативний досвід вступу і навчання жінок у ВВНЗ і військових ліцеях в Україні;
- сформулювати рекомендації задля покращення доступу жінок до ВВНЗ і військових ліцеїв в Україні і забезпечення гендерної рівності в системі вищої освіти України.

Система військової освіти в Україні складається з органів управління та мережі ВВНЗ, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (далі – ВНП ЗВО) і військових ліцеїв¹⁶. У цьому дослідженні основну увагу зосереджено на ВВНЗ і військових ліцеях.

Кабінетна частина – міждисциплінарна, вона передбачала огляд попередніх фахових (наукових) вітчизняних і деяких міжнародних досліджень, доступної публіцистичної інформації; результатів офіційних запитів про відповідну статистичну інформацію до Міністерства оборони України (далі – МОУ) (*Додаток А*); правових засад доступу жінок до військової освіти тощо.

Дослідження **юридичних аспектів доступу жінок до військової освіти в Україні** здійснили експертки ГО «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». Зокрема, проаналізовані такі нормативно-правові акти: Конституція України, Закон України «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків», постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410 «Про створення єдиної системи військової освіти», постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 року № 467 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 року № 672

¹⁶ Військова освіта // Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskova-osvita-na-tauka/>

«Про затвердження Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою» тощо.

Емпірична частина дослідження проведена з використанням кількісних і якісних соціологічних методів. Вона

базується на результатах репрезентативного опитування громадської думки про доступ жінок до військової освіти, анонімному онлайн-опитуванні, глибоких напівструктурованих інтерв'ю зі студентством військових закладів освіти, а також експертних інтерв'ю. Основна польова частина дослідження виконана в січні – лютому 2022 року.

Спочатку відбулося **анонімне онлайн-опитування** серед тих, хто навчається зараз або раніше навчався у військових освітніх закладах чи мав невдалий досвід вступу до ВВНЗ і військових ліцеїв. Запитання анкети стосувалися особливостей вступу до військового закладу освіти й досвіду навчання, а саме: мотивації, рівня задоволеності, проблем і стереотипів, успішного досвіду тощо (перелік запитань див. у Додатку Б). Формат анонімного онлайн-опитування був обраний для того, щоб респондентки та респонденти могли відповісти на запитання про можливу гендерну дискримінацію без відчуття дискомфорту або тиску й залишитися анонімними. Оскільки людина могла зазнати дискримінації вже на етапі вступу до військового навчального закладу, фактичний досвід навчання від респонденток і респондентів не вимагався.

Це онлайн-опитування проходило з розвідувальною метою, яка передбачала збір

емпіричних даних на тему доступу жінок до військової освіти, а також тестування опитувальника. Окрім того, анкета використовувалася для залучення респонденток і респондентів для глибоких інтерв'ю. Респондентки та респонденти, які проходили онлайн-опитування й бажали більш детально розповісти про свій досвід, залишали контакти для подальшого інтерв'ювання. Зважаючи на чутливість тематики й складнодоступність респондентів, вимоги до вибірки не встановлювалися. Оскільки до заповнення анкети запрошувалися всі охочі, фактично отримана вибірка сформувалася самовідбором і не відповідає критеріям репрезентативності. Це означає, що отримані дані не можуть бути екстрапольовані на сукупність усіх колишніх, теперішніх і майбутніх здобувачів військової освіти. Проте вони допоможуть доповнити результати інших частин дослідження та сформулювати рекомендації і дослідницькі запитання для подальших досліджень доступу жінок до військової освіти.

Загалом ми отримали 85 відповідей на анкету, з яких і сформований масив даних. У дослідженні взяли участь 72 жінки та 13 чоловіків. Жодне із запитань не було обов'язковим, тому кількість відповідей на кожне окреме запитання може бути менша ніж 85. У деяких запитаннях можна було обрати більше ніж одну відповідь, тому загальна сума відсотків може перевищувати 100.

Протягом лютого 2022 року відбулося 11 **глибоких напівструктурованих інтерв'ю** зі студентством військових закладів освіти. Серед них 10 жінок і 1 чоловік. Респонденток і респондентів для глибоких інтерв'ю залучали за допомогою онлайн-опитування, а також методом снігової кулі, тобто їм пропонували повідомити про

дослідження іншим особам, які могли б узяти в ньому участь. Також в анонімно-му анкетуванні, що поширювалося через соціальні мережі (див. Розділ 3.1), було запропоновано залишити свої контакти для подальшого зв'язку й продовження розмови. За цими контактами дослідницький колектив зв'язувався з пропозицією взяти участь у глибокому інтерв'ю. Використаний метод має обмеження: особи, які не підтримують зв'язок зі своїми колегами та неактивні в соціальних мережах, не могли бути охоплені подібним методом побудови вибіркової сукупності. Ці особливості вибірки слід враховувати при читанні подальшого тексту. Кількісні співвідношення в межах опитаної вибірки не можуть бути екстрапольовані на генеральну сукупність. Анкета із запитаннями міститься в *Додатку Б*.

Респонденток і респондента було поінформовано про те, що отримана від них інформація буде використовуватися на засадах конфіденційності, з цитат у тексті буде вилучена особиста інформація (імена тощо).

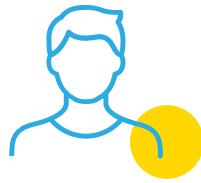
Результати онлайн-опитування та глибокого інтерв'ювання недоцільно вважати репрезентативними для всієї системи військової освіти в Україні не тільки через кількість опитаних, але й через те, що в дослідженні брали участь передусім особи, які бажали поділитися своїм досвідом.

Метод **експертних інтерв'ю** доповнив інформацію про доступ жінок до військової освіти в Україні, питання забезпечення гендерної рівності у сфері військової освіти. Ідеться про інтерв'ю з особами, які мають фахові знання та досвід роботи в системі вищої військової освіти України або в проєктах, покликаних забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків у

вищій військовій освіті та військовій сфері. Відбір експерток та експертів здійснювався за такими критеріями: щонайменше 1 рік досвіду роботи в системі вищої військової освіти України або щонайменше 1 рік досвіду досліджень, аналітики, участі в проєктах з питань забезпечення гендерної рівності у військовій освіті. Для оцінювання гендерних особливостей доступу жінок та дівчат до вищої освіти в межах дослідження було проінтерв'ювано 9 експерток та експертів. Ця кількість була об'єктивно обмежена початком повномасштабної військової агресії РФ, через яку експертки та експерти не змогли взяти участь в опитуванні або не коментували ситуацію через можливі зміни. Експертні інтерв'ю проводилися з особами, які мають фаховий стосунок до сфери військової освіти (5 чоловіків і 3 жінки), а також з одною експерткою з цивільної освіти для можливого запозичення досвіду впровадження гендерної рівності. Список експерток та експертів, а також запитання, які їм ставилися, наведені в *Додатках Б і В*. Двоє з дев'яти надали відповіді на питання письмово.

Пошук експерток й експертів відбувався за допомогою методів ключових інформантів і снігової кулі. Експертні інтерв'ю мали на меті з'ясувати, який доступ українських жінок до військової освіти, а також успіхи й проблеми залучення жінок у систему вищої освіти України як студенток, стан забезпечення гендерної рівності у військовій освіті.

Якщо говорити про **кількісні соціологічні методи**, то як емпіричний матеріал у цьому дослідженні використовувалися дані репрезентативного для України **опитування громадської думки**, проведеного в межах соціологічного дослідження «Невидимий батальйон 2.0»: повернення

ветеранок до мирного життя» (2019)¹⁷, яке виконувалося Інститутом ґендерних програм за підтримки ООН Жінки.

Опитування проводилося Київським міжнародним інститутом соціології в 109 населених пунктах в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим. У Донецькій і Луганській областях опитування проводилося тільки на територіях, які контролюються Україною. У результаті польового етапу було зібрано 2 026 анкет, серед яких 915 – від чоловіків і 1 111 – від жінок. Польовий етап тривав з 8 до 23 вересня 2018 року.

Під час дослідження вивчалися думки дорослих жителів України (від 18 років включно). Основні етапи дослідження включали розробку анкети та супровідного інструментарію, розробку вибірки, проведення інтерв'ю з респондентами, контроль якості виконаної роботи, введення та перевірку даних на логічні помилки, підготовку остаточних даних, таблиць одновимірних розподілів.

Для проведення опитування була розроблена стратифікована чотириступенева випадкова вибірка, випадкова на кожному ступені. Вибірка репрезентативна для дорослого населення, яке постійно проживає на території України, не проходить військову службу і не перебуває у в'язницях або медичних закладах (лікарнях, медичних інтернатах). Спочатку населення

України було стратифіковане за регіонами (24 області та м. Київ), далі населення кожного регіону додатково стратифікувалося на міське (міста й селища міського типу) і сільське (за винятком м. Києва, де населення лише міське), усього 49 страт. Для кожної страти пропорційно до чисельності дорослого населення визначалося, скільки інтерв'ю має бути проведено, а також кількість населених пунктів, де буде проводитися опитування.

Після стратифікації проводився відбір конкретних точок, де мали працювати інтерв'юери. На першому етапі в межах кожної страти обиралися населені пункти. Міські населені пункти відбиралися з імовірністю, пропорційною до чисельності дорослого населення в населеному пункті. У межах страт сільського населення спочатку відбиралися райони (з імовірністю, пропорційною до чисельності дорослого сільського населення в районі), а в межах уже відбраного району випадковим чином відбиралися села. На другому етапі в межах кожного населеного пункту відбиралися виборчі дільниці. На третьому етапі для кожної виборчої дільниці відбиралася початкова адреса – вулиця, номер будинку та у випадку багатопверхових будинків номер квартири, з якої інтерв'юери розпочинали опитування. На четвертому етапі відбувався відбір і опитування респондентів методом модифікованої маршрутно-ї вибірки. Статистична

¹⁷ Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Василенко Л., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. К. : ООН Жінки, 2019.

похибка вибірки (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує:

- 3,3 % для показників, близьких до 50 %;
- 2,8 % для показників, близьких до 25 або 75 %;
- 2,0 % для показників, близьких до 12 або 88 %;
- 1,4 % для показників, близьких до 5 або 95 %;

- 0,7 % для показників, близьких до 1 або 99 %.

Використання якісних і кількісних соціологічних методів у цьому дослідженні дало змогу більш детально вивчити питання доступу жінок до військової освіти в Україні та оцінити стан забезпечення рівних прав і можливостей у системі вищої освіти України.

РОЗДІЛ 1. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСТУПУ ЖІНОК ДО ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Тамара Марценюк

1.1. Забезпечення ґендерної рівності у сфері освіти

Уже більше як п'ятдесят років ґендерна рівність є однією із цінностей демократичних суспільств. Проголошення ґендерної рівності цінністю передбачає досягнення рівного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації ґендерної дискримінації, застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права.

Ці ідеї варто втілювати на практиці шляхом розбудови сталого інституційного забезпечення ґендерної рівності; паритетного залучення жінок і чоловіків до різних сфер суспільного життя – сім'ї, політики, безпеки і оборони тощо; урахування потреб різних категорій населення (жінок і чоловіків різного віку, сімейного стану, регіону походження, стану здоров'я, сексуальної орієнтації і ґендерної ідентичності, релігійних переконань тощо); протидії

ґендерним стереотипам і ґендерному насильству; поширення просвітницької діяльності та культури ґендерної рівності; протидії корупції і створення системи доброчесності¹⁸.

Освіта є важливим інститутом, який залучений до процесу запровадження ґендерної рівності. Доступ жінок і чоловіків до різних рівнів і форм освіти, грамотність незалежно від статі, можливість користуватися освітніми інноваціями і вчитися в безпечному середовищі – ці та інші ознаки рівних прав і можливостей проголошуються демократичною міжнародною спільнотою як важливі для досягнення.

Міжнародна спільнота постійно моніторить стан справ із забезпеченням рівних прав і можливостей. У **Звіті з глобально-го ґендерного розриву** (Global Gender Gap Report), підготовленому Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина ґендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками і жінками – економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2021 році Україна посіла 74 місце зі 156 досліджуваних країн¹⁹. В Україні найгірша ситуація з

¹⁸ План заходів із забезпечення доброчесності: посібник для працівників оборонного сектору. Центр з питань доброчесності в оборонному секторі, 2014. URL: https://cids.no/wp-content/uploads/pdf/cids/IntegrityActionPlan_ukr.pdf

¹⁹ Global Gender Gap Report, World Economic Forum, 2021. P. 381. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

політичним компонентом (участю жінок у процесі ухвалення рішень) – 97 місце. Відповідно важливо скоротити ці гендерні розриви, особливо у сфері доступу жінок до процесів ухвалення рішень.

Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки передбачає шість основних цілей²⁰:

- 1) боротьба з гендерними стереотипами та гендерною дискримінацією;
- 2) запобігання та боротьба з насильством щодо жінок;
- 3) гарантування рівного доступу жінок до правосуддя;
- 4) досягнення рівної участі жінок і чоловіків в ухваленні політичних і громадських рішень;
- 5) реалізація стратегії досягнення гендерної рівності в політиці та всіх заходах;
- 6) захист прав мігранток, біженок, жінок і дівчат, які шукають притулку.

Рада Європи рекомендує переглянути всі аспекти освітніх систем для того, щоб вони сприяли гендерній рівності. **Гендерна освіта** – це необхідна частина освітніх програм на всіх рівнях системи освіти, що дає можливість дівчатам і хлопцям, жінкам і чоловікам зрозуміти, як конструкції маскуліностей і фемінностей, а також моделі розподілу соціальних ролей (сформовані нашими суспільствами) впливають на їхні життя, стосунки, життєвий вибір, розвиток кар'єри тощо²¹.

З одного боку, порівняно з іншими країнами світу Україна демонструє досить високі показники подолання гендерного розриву в освіті. Зокрема, згідно з даними Звіту з глобального гендерного розриву за 2021 рік²², наша держава посідає 25 місце (зі значенням 0,998, що майже наближається до 1 – гендерної рівності). Для України притаманна майже 100 % грамотність жінок і чоловіків, а також досить високий і збалансований рівень залученості жінок і чоловіків до різних рівнів освіти загалом. З іншого боку, у Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року²³ зазначено про такі проблеми в освіті, як доступ до освіти різних груп жінок і чоловіків (як от із сільської місцевості, з інвалідністю тощо), недостатнє врахування гендерних аспектів при формуванні освітньої політики, низький рівень гендерної чутливості освітян, відсутність комплексної системи гендерної освіти та спеціальних програм для підготовки фахівців з гендерних питань тощо.

Загалом сфера освіти характеризується такими **ознаками гендерної нерівності**, як вертикальна (що вищий статус і престиж, то менше жінок) і горизонтальна (поділ на так звані традиційно «жіночі» та «чоловічі» напрями освіти) гендерна сегрегація; гендерний розрив в оплаті праці тих, хто працює в цій сфері; поширені гендерні стереотипи, наприклад про те, де варто вчитися дівчатам і хлопцям тощо; випадки гендерного насильства, зокрема сексуальних домагань.

²¹ Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суислової. Київ : Вістка, 2021. С. 33.

²² Global Gender Gap Report, World Economic Forum, 2021. P. 381. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

²³ Про затвердження Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року (проект постанови Кабінету Міністрів України від 2021 року) // Урядовий портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/709/?fbclid=IwAR1FVo8KtabLHY99Sc31UTG8dpJGsEI4mAbR4i1XeiuHlYC-yEy36xylLa0U>

Однак останніми роками в Україні чимало зроблено, щоб протидіяти гендерній нерівності в освіті та поширювати найкращі практики забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Спільнота відповідального вчительства «EdCamp»²⁴ організовує зустрічі та події на тему протидії дискримінації і забезпечення гендерної рівності. У Харкові ГО «Крона» реалізовувала гендерний освітній експеримент²⁵. Рух солідарності за гендерну рівність «HeForShe» від ООН Жінки започаткував студентський проєкт з протидії стереотипам і дискримінації – «HeForShe University Tour»²⁶. Це лише кілька прикладів успішних практик поширення цінності гендерної рівності в освіті.

Україна підтвердила взяті на себе зобов'язання у сфері гендерної рівності, приєднавшись до **Глобального партнерства з утвердження гендерної рівності «Партнерство Біарріц»** – ініціативи країн Великої сімки за участі ООН Жінки та розробивши План заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих у межах цієї міжнародної ініціативи. Зобов'язання України в межах «Партнерства Біарріц» – наскрізна інтеграція гендерного компонента в освітній процес²⁷.

Окрім того, задля розуміння ситуації із забезпеченням рівних прав і можливостей у сфері вищої освіти доцільно проводити **гендерний аудит закладів вищої освіти**. Важлива ініціатива Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) – гендерний аудит закладів освіти²⁸. Улітку 2021 року в МОН було створено робочу групу з гендерного аудиту, а в листопаді – грудні 2021 року Директорат європейської інтеграції, бюджетування та узгодження політик провів онлайн-навчання з гендерного аудиту.

Поширення найкращих практик протидії дискримінації і сексуальним домаганням у закладах вищої освіти (зокрема, у Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року) згадано серед пріоритетів діяльності робочої групи з гендерних аспектів освіти Громадської ради при міжфракційному депутатському об'єднанні «Рівні можливості».

На рівні закладів вищої освіти важливо запроваджувати **внутрішньоуніверситетські політики забезпечення гендерної рівності**, недискримінації та протидії сексуальним домаганням. Цей процес розпочався з кінця 2018 року, коли відповідну політику ухвалили в Національному університеті «Києво-Могилянська академія»²⁹.

²⁴ Спільнота «EdCamp Ukraine». URL: <https://www.edcamp.ua/>

²⁵ Гендерний освітній експеримент: шкільна революція від ГІАЦ «КРОНА» і партнерів, Фонд імені Гайнріха Бьоля, 1 вересня 2017 року. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/09/01/genderniy-osvitniy-eksperiment-shkilna-revoluciya-vid-giac-krona-i-partneriv>

²⁶ В Україні вперше відбудеться HeForShe University Tour: студентський проєкт про стереотипи та дискримінацію // ООН, 15 вересня 2021 року. URL: <https://ukraine.un.org/uk/144479-v-ukrayini-vpershe-vidbudetsya-heforshe-university-tour-studentskyi-proekt-pro-steretyipy-ta>

²⁷ Уряд схвалив План заходів з реалізації «Партнерства Біарріц» // Служба Віцепрем'єр-міністра України, 16 грудня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-plan-zahodiv-z-realizaciyi-partnerstva-biarric>

²⁸ Про затвердження методології та критеріїв проведення гендерного аудиту закладів освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 5 листопада 2021 року № 1182) // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodologiyi-ta-kriteriyiv-provedennya-gendernogo-audituzakladiv-osviti>

²⁹ Марценюк Т. О. Політики університетів з протидії дискримінації і сексуальним домаганням в Україні (на прикладі Національного університету «Києво-Могилянська академія»): успіхи і виклики реалізації // Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві : IV Конгрес Соціологічної асоціації України, Харків, 28–29 жовтня 2021 року : тези доповідей / Соціологічна асоціація України. Харків : [б. в.], 2021. С. 414–415. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21345>

За останні кілька років низка закладів вищої освіти запровадила відповідні політики та механізми їх реалізації.

Таким чином, міжнародна спільнота та Україна звертають увагу на забезпечення гендерної рівності у сфері освіти. Задля цього доцільно протидіяти гендерній нерівності й гендерному насильству, запроваджувати різноманітні успішні практики втілення ідей рівних прав і можливостей як на рівні державної політики, так і окремих закладів вищої освіти.

1.2. Гендерні аспекти і доступ жінок до військової освіти: успіхи і виклики

Успішне впровадження й регулювання гендерних відносин передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і його різних інституціях. Інститути силових структур і освіти не виняток, адже в період соціальних проблем, військових конфліктів важливо фахово інтегрувати та враховувати інтереси тих категорій громадян і громадянок, які залучені до розв'язання конфліктів і встановлення миру в країні.

Важливим документом посилення залучення жінок до процесів досягнення миру та постконфліктної розбудови є **Резо-**

люція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»³⁰. Вона передбачає, що держави-члени ООН мають розробити національні плани дій для її виконання. Кабінет Міністрів України у 2020 році затвердив Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року³¹. МОУ також розробило план заходів з виконання цієї резолюції³², серед яких забезпечення доступу жінок до військової освіти.

Серед завдань реалізації плану – **забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до закладів освіти всіх рівнів сектору безпеки і оборони та включення гендерної складової до навчального процесу.**

Як видно з *Таблиці 1.1*, у межах цього завдання передбачені певні заходи, відповідальні за їх виконання органи влади і строки виконання. Зокрема, зазначено про подолання гендерної нерівності у військовій освіті – зняття обмежень для дівчат на вступ до військових ліцеїв. Це було виконано останніми роками. Другий захід – забезпечення інфраструктурних і матеріально-технічних умов закладів освіти сектору безпеки і оборони для навчання дівчат. У цьому випадку йдеться про **гендерно чутливий підхід**, коли беруться до уваги особливості й умови проживання жінок, питання безпеки тощо.

³⁰ Жінки. Мир. Безпека: інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. Київ, 2017. С. 25. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>

³¹ Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р) // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>

³² План заходів із реалізації у Збройних Силах України Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року // Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/gender/vidovchuy_plan_diy.pdf

Таблиця 1.1. Заходи завдання «Забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до закладів освіти всіх рівнів сектору безпеки і оборони та включення ґендерної складової до навчального процесу», Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року

№	Заходи	Відповідальні за виконання	Строки виконання
1	Внесення змін до статутів / положень про військові ліцеї, заклади освіти щодо зняття обмеження на вступ до них дівчат	<ul style="list-style-type: none"> • Міноборони • МВС • Національна гвардія • Адміністрація Держприкордонслужби • ДСНС • Національна поліція • Офіс Генерального прокурора (за згодою) • заклади освіти 	2021–2022
2	Забезпечення інфраструктурних і матеріально-технічних умов закладів освіти сектору безпеки і оборони для навчання дівчат	<ul style="list-style-type: none"> • Міноборони • МВС • Національна гвардія • Адміністрація Держприкордонслужби • ДСНС • Національна поліція • Офіс Генерального прокурора (за згодою) • СБУ (за згодою) 	2021–2025
3	Застосування в освітньому процесі методичних рекомендацій щодо інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони	<ul style="list-style-type: none"> • Міноборони • МВС • Національна гвардія • Адміністрація Держприкордонслужби • ДСНС • Національна поліція • Офіс Генерального прокурора (за згодою) • СБУ (за згодою) 	2021–2025

Джерело: Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р) // Урядовий портал.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>

Третій захід – застосування в освітньому процесі методичних рекомендацій щодо інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони. Наприклад, про **ґендерну ком-**

петентність як складову професійної компетентності учасників освітнього процесу сектору безпеки і оборони України йдеться у Методичних рекомендаціях з інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки

фахівців для сектору безпеки і оборони України (2021)³³. Зокрема, зазначено, що **керівництво сектору безпеки і оборони України** повинно впроваджувати³⁴ цінності гендерної рівності, толерантності і ненасильства; неприйнятне ставлення до сексизму, гендерної дискримінації і гендерного насильства; розуміння власної відповідальності за утвердження гендерної рівності в українському суспільстві та секторі безпеки і оборони; готовність підтримати колеги / колежанок, які постраждали від гендерного насильства чи гендерної дискримінації; готовність дотримуватися положень міжнародного кодексу етичної поведінки для військовослужбовців і працівників сектору безпеки і оборони (The NATO Code of Conduct), особливо щодо недопущення фактів сексуальних домагань, сексизму та гендерної дискримінації. Радниця начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського з гендерних питань Людмила Кривець підготувала «Порадник з протидії гендерній дискримінації у ЗСУ» (2022)³⁵, у якому деталізовані поради для різних категорій працівників і працівниць.

Окрім підготовки методичних рекомендацій з протидії гендерній нерівності в сек-

торі безпеки і оборони загалом і у військових ЗВО, зокрема, проводяться **наукові дослідження** й організуються наукові події на гендерну тематику. Наприклад, відповідно до Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року реалізовано проєкт «Розуміння маскулінності в секторі безпеки та оборони в Україні» (ініціатори – Міністерство внутрішніх справ України й ООН Жінки; безпосередні виконавці – Національна академія внутрішніх справ і Київський міжнародний інститут соціології; фінансова підтримка – уряди Швеції та Норвегії за сприяння ГО «Промундо»)³⁶. Також проведено наукову конференцію, на якій представлено результати дослідження – інтерв'ю з 1 595 співробітниками (серед яких 15 % – жінки) Національної поліції, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України. Ще одним прикладом наукових подій може слугувати **конференція «Гендер в українському війську: історія, сучасність, перспективи»**, проведена МОУ, Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. На заході презентовані результати дослідження про сексуальні домагання у військовій сфері України³⁸.

³³ Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Олена Волобуєва, Алла В'яткіна, Світлана Ганаба та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. С. 143. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/08.2021/hei-web-final.pdf?fbclid=IwAR14hU9YDPqWNgatJ_o6ZJbMeaxSxOW_W8v2CJDh4OTGQaShq_NSkCjSbQ

³⁴ Там само. С. 144.

³⁵ Кривець Л. Порадник з протидії гендерній дискримінації у ЗСУ. К. : НУОН, 2022.

³⁶ Розуміння маскулінності і гендерної рівності в секторі безпеки та оборони: резюме дослідження // Міністерство внутрішніх справ України, Київський міжнародний інститут соціології, ООН Жінки, лютий 2019 – грудень 2020 року. URL: https://www.naiiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/2021_03_25/UnWomen_2021_Resume_Ukr.pdf

³⁷ Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 березня 2021 року) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та інші]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021.

³⁸ Марценюк Т. О. Соціологічний аналіз проблематики сексуальних домагань у військовій сфері України // Гендер в українському війську: історія, сучасність, перспективи : збірник тез доповідей круглого столу, 1 червня 2021 року / Міністерство оборони України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Рада молодих вчених. Львів : [б. в.], 2021. С. 19–21. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21371>

У кінці 2021 року затверджено **політику МОУ у сфері військової освіти**³⁹. Рівність можливостей усіх громадян у здобутті військової освіти, зокрема забезпечення ґендерної рівності, зазначено серед її основних принципів.

Ґендерна політика НАТО передбачає інтеграцію ґендерного підходу в планування, операції, місії, освіту, підготовку тощо, врахування ґендерних аспектів у політиках і програмах НАТО⁴⁰. Саме тому останніми роками в Україні проводилася інтеграція ґендерної складової у військову освіту. П'ята стратегічна ціль оборони України також включала вдосконалення системи військової освіти та підготовки кадрів. Під цим може розумітися інтеграція ґендерних компонентів при узгодженні змісту освіти та якості навчальних і кваліфікаційних курсів військовослужбовців (включаючи резерви) з потребами сил оборони⁴¹.

У 2018 році віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Іванна Климпуш-Цинцадзе зазначала: «Без впровадження ґендерного компонента повноцінна реформа військової освіти неможлива»⁴². Політикиня розповіла про проєкт імплементації ґендерної освіти, розрахований на два

роки, у якому беруть участь дев'ять університетів. «Ми запустили важливий проєкт, спрямований на уніфікацію ґендерної освіти у секторі безпеки та оборони. Ідеться про розробку підручників для різних силових відомств, підготовку навчальних програм / навчальних програм з професійного розвитку / перепідготовки вчителів (тренерів), які працюють у навчальних закладах сектору безпеки та оборони»⁴³.

За результатами фокус-групових досліджень бар'єрів кар'єрного зростання, з якими стикаються жінки під час служби в Збройних Силах України (далі – ЗСУ), Катерина Приймак дійшла такого висновку: «Жінкам на службі часто можуть **обмежувати доступ до військової освіти**, як зазначають самі респондентки. Крім того, що освіта є важливою для отримання професійних знань та навичок, часто у армії освіта є необхідним кроком до здобуття нового звання»⁴⁴. Загалом повноцінний доступ жінок до військової освіти – важлива складова реформування державної політики щодо військовослужбовиць. Основними причинами інтеграції жінок на службу в Антитерористичній операції / Операції об'єднаних сил (далі – АТО/ООС) були такі: спроможність жінок виконувати завдання в бойових умовах; патріотичні почуття та бажання захисту

³⁹ Політика Міністерства оборони України у сфері військової освіти (документ від 15 грудня 2021 року) // Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/politika_mou_osvita.pdf

⁴⁰ Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН № 1325 (2000) «Жінки, мир і безпека» // Україна-НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>

⁴¹ Оцінка ґендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. К. : ООН Жінки, 2017. С. 11. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Ocinka%20gendernogo%20vplyvy.pdf>

⁴² «Без впровадження ґендерного компонента повноцінна реформа військової освіти неможлива», – Іванна Климпуш-Цинцадзе // Служба Віцепрем'єр-міністра України, 16 травня 2018 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/bez-vprovadzhennya-gendernogo-komponentu-povnocinna-reforma-vijskovoyi-osviti-nemozhлива-ivanna-klimpush-cincadze>

⁴³ Там само.

⁴⁴ Приймак К. Бар'єри кар'єрного зростання, з якими зіштовхуються жінки під час служби в Збройних Силах України // Дипломна магістерська робота за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування, Київська школа економіки, 2021. С. 19. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Katerina-Priymak_Master-Thesis.pdf

України нарівні з чоловіками та мотивація реалізувати себе у військовій сфері⁴⁵.

Останніми роками в українській армії відбулися позитивні зміни щодо забезпечення ґендерної рівності. Розв'язання питання **захищеності військових від сексуальних домагань** – це ще один крок на шляху до професійної армії. Освіта в цьому випадку – важливий чинник, адже йдеться про обізнаність у тематиці ґендерної рівності, уміння розпізнавати сексуальні домагання, протидіяти їм і боротися з наслідками. У 2021 році було запущено **онлайн-курс «ґендерна рівність та протидія сексуальним домаганням у військовій сфері» на платформі «Prometheus»**⁴⁶. Його розробила ГО «Інститут ґендерних програм» у межах інформаційної кампанії «Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні» за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Він розрахований на співробітниць і співробітників сектору безпеки та оборони України, ветеранів і ветеранок, військових журналісток і журналістів, працівників і працівниць середовища військової освіти, а також на всіх зацікавлених у темі забезпечення ґендерної рівності у військовій сфері.

1.3. Статистичні дані про залучення жінок до військової освіти в Україні

Головне управління доктрин і підготовки

Генерального штабу ЗСУ у лютому 2022 року надіслало відповідь на запит про статистичну інформацію – чисельність жінок, які навчаються у військових закладах вищої освіти та військових ліцеях.

Інформація про кількість жінок у військових закладах вищої освіти України закрита. У відповіді на запит було зазначено, що відомості про чисельність слухачів, курсантів, студентів, які навчаються для ЗСУ, згідно з переліком відомостей ЗСУ, що становлять службову інформацію (ПСІ–217), затвердженого наказом Генерального штабу ЗСУ від 22 листопада 2017 року № 408, є **службовою інформацією ЗСУ**.

Проте в наукових публікаціях і ЗМІ подекуди можливо знайти інформацію про жінок в окремих військових закладах вищої освіти. Наприклад, про чисельність жінок у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького сказано: «Щороку кількість дівчат збільшується, як приклад є спеціальність «Безпека державного кордону», на яку ще два роки тому не могли передбачити та уявити, що буде конкурс між абітурієнтами з числа дівчат на вступ до Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Вже на сьогодні там навчається 10 дівчат на 1 курсі та 19 на другому, а це свідчить про готовність їх виконувати завдання на рівні з чоловіками, чи те стосується фізичної підготовки чи завдань, що безпосередньо відносяться до несення служби»⁴⁷. Загалом

⁴⁵ Костюченко І. І. Інтеграція жінок-військовослужбовців у вирішення військових конфліктів: кейси США і України // Дипломна робота на здобуття академічного звання магістра політології, 2020. С. 119. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19504/Kostiuchenko_Intehratsiia_zhinok-viiskovosluzhbovtziv_u_vyrishennia_viiskovykh_konfliktiv_keisy_SShA_ta_Ukrainy.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁴⁶ ґендерна рівність та протидія сексуальним домаганням у військовій сфері // Онлайн-курс на платформі «Prometheus», базовий рівень. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+GE101+2021_T2/about

⁴⁷ Гнидюк О. П., Мороз Х. В. ґендерна рівність: рівні умови для служби та фізичних навантажень у військових формуваннях // Молодий вчений. № 11 (99). Листопад, 2021. С. 161. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2435/2421>

у цьому навчальному закладі досить великий відсоток персоналу становлять жінки, понад 25 % жінок проходять військову службу в прикордонному відомстві, з яких близько 12 % – офіцерський склад⁴⁸.

Натомість на запит було надано інформацію про чисельність **жінок у військових ліцеях** (див. Таблицю 1.2). Жінок зараховують на навчання до військових ліцеїв з 2019 року.

Таблиця 1.2. Чисельність жінок на навчанні у військових ліцеях за три навчальні роки

Назва ліцею	2019–2020 навчальний рік	2020–2021 навчальний рік	2021–2022 навчальний рік
Київський військовий ліцей імені Івана Богуна	25	50	50
Навчально-оздоровчий комплекс Київського військового ліцею імені Івана Богуна	15	30	30
Військово-морський ліцей імені віцеадмірала Володимира Безкоровайного	15	30	30
Разом	55	110	110

Як видно з Таблиці 1.2, за два навчальні роки вдвічі зросла кількість жінок, які навчаються в Київському військовому ліцеї імені Івана Богуна (з 25 до 50), а також в інших військових закладах – Навчально-оздоровчому комплексу Київського військового ліцею імені Івана Богуна (з 15 до 30) та Військово-морському ліцеї імені віцеадмірала Володимира Безкоровайного (з 15 до 30). Загалом 110 жінок навчалися протягом останніх двох навчальних років.

1.4. Жінки і військова освіта: результати аналізу громадської думки

У межах соціологічного дослідження «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ве-

теранок до мирного життя» (2019)⁴⁹, яке виконувалося Інститутом ґендерних програм за підтримки ООН Жінки, було проведено репрезентативне для України опитування громадської думки. Загалом його результати продемонстрували, що **українське суспільство підтримує ідею рівних прав і можливостей у ЗСУ**. Важливо зазначити, що запитання формулювалися нестереотипно, радше з позиції ґендерної рівності. Наприклад, респондентам згідно зі шкалою згоди / незгоди потрібно було оцінити твердження:

- жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях;
- жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову

⁴⁸ Там само. С. 160.

⁴⁹ Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Василенко Л., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. К. : ООН Жінки, 2019.

освіту;

- армія повинна бути професійною сферою, де і жінки, і чоловіки на добровільній основі (за власним бажанням) можуть реалізувати свій потенціал.

Такі формулювання надають можливість відійти від практики вимірювання ґендерних стереотипів шляхом використання стереотипних суджень⁵⁰. Також це можливість поширювати в публічному дискурсі егалітарні ідеї забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Серед переліку запитань, що стосувалися вивчення ставлення до ґендерної рівності у ЗСУ, ішлося про можливість для жінок і чоловіків здобувати військову освіту⁵¹. У цьому підрозділі його ретельніше проана-

лізовано за різноманітними соціально-демографічними ознаками респондентів.

Можливість здобувати військову освіту – це важливий аспект залучення жінок нарівні з чоловіками до всіх сфер суспільного життя. Як видно з *Таблиці 1.3*, близько 60 % опитаних підтримують ідею надання жінкам рівних з чоловіками можливостей вчитися військової справи. Загалом незгоду із зазначеним твердженням висловили 26 % опитаних, причому тільки 10 % повністю не погоджуються з тим, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Близько 14 % респондентів не надали конкретної відповіді на запитання. Це може свідчити про брак інформації та дискусій на цю тематику в суспільстві загалом і в ЗМІ, зокрема.

Таблиця 1.3. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Скажіть, будь ласка, ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з цим твердженням (вересень 2018, N=2026, %)

Варіанти відповідей	%	Об'єднані варіанти відповідей	
Повністю погоджуюся	25,8	60,3	Згода
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	34,5		
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	15,8	25,7	Незгода
Повністю не погоджуюся	9,9		
Складно сказати	12,5	14,1	Без конкретної відповіді
Відмовилися відповідати	1,6		
Разом	100 ⁵²	100 ⁵³	Разом

⁵⁰ Марценюк Т. Гендерна рівність та недискримінація на практиці. Київ : Комора, 2021.

⁵¹ Там само. С. 146–147.

⁵² Через процедуру зважування та округлення може бути не рівно 100 %.

⁵³ Через процедуру зважування та округлення може бути не рівно 100 %.

Виявлені певні статистично значущі **гендерні відмінності** у відповідях респондентів (див. *Таблицю 1.4*). Зокрема, чоловіки більшою мірою, ніж жінки (19 % проти 13 %), не погоджуються з тим, що жінкам мають бути надані рівні можли-

вості з чоловіками здобувати військову освіту. Оскільки жінки меншою мірою залучені у військову сферу в українському суспільстві, то очевидно, що вони частіше, ніж чоловіки, обирають відповідь «складно сказати».

Таблиця 1.4. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Скажіть, будь ласка, ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з цим твердженням. Розподіл відповідей за статтю (вересень 2018, N=2026, %)

Варіанти відповідей	Загалом	Чоловіки	Жінки
Повністю погоджуюся	25,8	25,1	26,3
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	34,5	34,6	34,4
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	15,8	19,3*	12,9*
Повністю не погоджуюся	9,9	9,1	10,5
Складно сказати	12,5	10,2*	14,4*
Відмовилися відповідати	1,6	1,7	1,5
Разом	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

Спостерігаються **регіональні відмінності** в ставленні до твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту (див. *Таблицю 1.5*). Найбільш статистично значуще відрізняються відповіді респондентів зі східного регіону України (Донецька, Луганська, Харківська області). Якщо об'єднати відповіді, то по-

бачимо, що незгоду з доступом жінок до військової освіти висловили близько третини опитаних (33 %) зі сходу. Якщо порівняти з відповідями загалом по Україні (див. *Таблицю 1.3*), то це четверта частина опитаних. Відповідно мешканці сходу статистично значуще меншою мірою погоджуються із запропонованим твердженням.

Таблиця 1.5. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Скажіть, будь ласка, ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з цим твердженням. Розподіл відповідей за статтю (вересень 2018, N=2026, %)

Варіанти відповідей	Загалом	Західний	Центральний	Південний	Східний
Повністю погоджуюся	25,8	26,3	24,3	26,0	28,2
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	34,5	36,0	36,3	34,0	27,6*
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	15,8	13,8	18,3	12,0*	20,3*
Повністю не погоджуюся	9,9	9,7	7,9	11,2	13,0*
Складно сказати	12,5	11,3	12,5	14,7	10,9
Відмовилися відповідати	1,6	2,9	0,7	2,1	0,0
Разом	100	100	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

Певні відмінності у відповідях респондентів згідно з **рівнем освіти** зафіксовано в *Таблиці 1.6*. Очікувано, що респонденти з нижчим рівнем освіти меншою мірою підтримують запропоноване егалітарне твердження. Зокрема, тільки 15 % респондентів з неповною середньою освітою (проти

26 % загалом) повністю погоджуються з ідеєю доступу жінок до військової освіти. Відповідь «складно сказати» частіше обирають респонденти з найнижчим рівнем освіти: 22 % з неповною середньою освітою проти 8,5 % респондентів з вищою освітою.

Таблиця 1.6. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Скажіть, будь ласка, ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з цим твердженням. Розподіл відповідей за рівнем освіти (вересень 2018, N=2026, %)

Варіанти відповідей	Загалом	Неповна середня	Повна середня	Середня спеціальна	Вища (повна, неповна)
Повністю погоджуюся	25,8	14,8*	25,8	25,6	28,6
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	34,5	30,6	28,0*	36,0	36,8
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	15,8	18,8	18,9*	13,3	16,7
Повністю не погоджуюся	9,9	10,6	12,0*	9,7	9,0
Складно сказати	12,5	22,1*	13,7	13,5	8,5*
Відмовилися відповідати	1,6	3,2	1,6	1,9	0,4
Разом	100	100	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

У результаті аналізу двовимірних таблиць розподілу цієї відповіді та інших соціально-демографічних ознак респондентів, таких як **вік** (розглядалися шість вікових груп: 18–29, 30–39, 40–49, 50–59, 60–69, 70 і більше років) і **тип поселення** (розглядалися чотири типи поселень: село, місто менше ніж 99 тис. мешканців, місто 100–499 тис. мешканців і місто 500 тис. мешканців і більше), виявилось, що:

- найбільше статистично значущих відмінностей у відповідях стосуються варіанта **«складно сказати»**: таку відповідь більш схильні обирати люди найстаршої вікової групи (70 і більше років) – 19,5 % проти 12,5 % загалом. Найменш невизначена щодо доступу жінок до військової освіти молодь 30–39 років

(тільки 8,3 % обрали «складно сказати»);

- більш схильні обирати відповідь **«складно сказати»** мешканці сільської місцевості (16,2 %);
- мешканці великих міст (500 тис. і більше) статистично значуще частіше схильні погоджуватися з тим, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту.

Результати репрезентативного для населення України опитування громадської думки, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в листопаді 2020 року, дають можливість проаналізувати сфери суспільного життя, у яких жінки і чоловіки зазнають дискримінації (див. *Таблицю 1.7*).

Таблиця 1.7. На вашу думку, у яких сферах жінки найбільш дискриміновані в українському суспільстві? Можливі кілька варіантів відповіді (листопад 2020, N=2002, %)

Варіанти відповідей розміщено в порядку спадання підтримки	%
Загалом дискримінація як така відсутня	27,6
Політика	25,0
Ринок праці	22,0
Складно сказати	17,7
Сім'я	15,7
Економіка	8,2
Релігія	6,1
Медицина	4,3
Освіта	4,1
Спорт	1,8
Інше	1,5

Серед переліку сфер військова не зазначається, натомість згадана освітня. Освіту як сферу, у якій дискриміновані жінки, вибрали лише 4 % опитаних респондентів. Натомість політика й ринок праці виявилися найбільш проблемними за ґендерною дискримінацією. Тобто загалом осві-

та як така на рівні громадської думки не вважається сферою, у якій жінки зазнають дискримінації. Звісно ж, військова освіта відрізняється від цивільної освіти, але, вочевидь, у цьому запитанні навряд чи респонденти подумали про те, що освіта загалом включає і військову освіту.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Різноманітні міжнародні організації та Україна звертають увагу на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти. Задля цього доцільно протидіяти гендерній нерівності й гендерному насильству, запроваджувати успішні практики втілення ідей рівних прав і можливостей як на рівні державної політики, так і окремих закладів вищої освіти. Зокрема, доцільно проводити гендерний аудит освітніх інституцій, запроваджувати внутрішньоуніверситетські політики протидії дискримінації і сексуальним домаганням, забезпечення гендерної рівності.

Доступ жінок до військової освіти – важлива складова розбудови цінності рівних прав і можливостей у військовій сфері. Виконання Україною Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» передбачає забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до закладів освіти всіх рівнів сектору безпеки і оборони та включення гендерної складової до навчального процесу. Ідеться про надання повного доступу жінкам до вступу у військові заклади освіти, інтеграцію гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони, забезпечення інфраструктурних і матеріально-технічних умов закладів освіти сектору безпеки і оборони для навчання дівчат.

Захищеність від сексуальних домагань у військовій сфері загалом і у військових закладах освіти, зокрема, – ще один важливий аспект впровадження політики гендерної рівності. Для розуміння цієї проблематики важливо проходити навчання, зокрема онлайн-курси із забезпечення гендерної рівності у військовій сфері.

Рівність можливостей усіх громадян у здобутті військової освіти – складова політики МОУ у сфері військової освіти. Інформація про кількість жінок у військових закладах вищої освіти України закрыта. Після того, як жінки отримали доступ до навчання у військових ліцеях з 2019 року, їх чисельність за останній рік, зокрема у Київському військовому лицейі імені Івана Богуна, зросла удвічі порівняно з 2019/2020 навчальним роком. Загалом у 2021/2022 навчальному році 110 жінок навчалось у трьох військових ліцеях.

Громадська думка про те, чи жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту, з'ясована на основі репрезентативного для України опитування, проведеного у вересні 2018 року. Переважна частина (60 %) українців підтримує думку про доступ жінок до військової освіти. Противників цієї ідеї більш ніж удвічі менше (25 %).

Відмінності в підтримці твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту виявлено залежно від статі, віку, регіону проживання, розміру населеного пункту й рівня освіти респондентів.

Жінки виявилися, з одного боку, трохи більш егалітарними в підтримці доступу жінок до військової освіти; з іншого – більш невпевненими в цій відповіді порівняно з чоловіками. Очікувано більш егалітарні погляди щодо залучення жінок до військової освіти продемонстрували респонденти з вищим рівнем освіти, а також мешканці великих міст.

Мешканці сходу України меншою мірою, ніж в інших регіонах, підтримують думку про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту. Оскільки на сході України (зокрема, у Харкові) розташовані кілька військових закладів освіти (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого), то важливо привернути додаткову увагу до видимості жінок у цій сфері.

Окремої уваги заслуговує додатковий аналіз варіанта відповіді «складно сказати». Близько 15 % респондентів не визначилися щодо доступу жінок до військової освіти, що може свідчити про брак суспільних публічних дискусій на цю тему, відсутність у ЗМІ відповідних рольових моделей. Молоді люди з вікової групи 30–39 років і ті, хто мають вищу освіту, найменше обирали цю відповідь. А найстарша вікова група (70 років і більше), мешканці сіл, ті респонденти, які мають тільки середню освіту, – відповідно більше не визначилися щодо того, чи жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками здобувати військову освіту.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСТУПУ ЖІНОК ДО ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Вікторія Олійник, Вікторія Фацієвич

2.1. Гендерні особливості законодавчого регулювання здобуття військової освіти

2.1.1. Гендерні особливості права на вищу військову освіту

Огляд законодавчого регулювання здобуття військової освіти варто розпочати із засад права на освіту, адже військова освіта – складова частина загальнодержавної системи освіти. Статтею 53 Конституції України передбачається «право кожного на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам»⁵⁴. У контексті статті 17 Конституції України, яка закріплює «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіші функції держави, справу всього Україн-

ського народу»⁵⁵, військова освіта є важливою складовою гарантування державної безпеки і захисту державного кордону України.

Дослідження охоплює ключові моменти процедури вступу підлітків і військовослужбовців до ВВНЗ МОУ та ВПН ЗВО. До уваги взяті гендерні аспекти, які впливають на рівний доступ жінок до вищої військової освіти. У матеріалі згадані вище питання окремо не описані для військових ліцеїв, адже гендерні особливості на цьому етапі здобуття освіти практично не простежуються або збігаються з тими, які існують у межах реалізації права на вищу військову освіту.

Вступ до військової освіти розпочинається ще під час навчання в старших класах у школі, за що відповідальні батьки, учителі та представники громадських об'єднань, військово-патріотичних організацій. Центри комплектування в цьому разі надають лише методичні рекомендації. На завершальному етапі (10–11 класи школи) основними виконавцями заходів з професійної орієнтації є викладачі предмета «Захист Вітчизни», а також долучаються представники центрів комплектування,

⁵⁴ Конституція України від 28 червня 1996 року // Верховна Рада України.
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁵⁵ Там само.

військових університетів і ВНП ЗВО.

Варто звернути увагу, що «Захист Вітчизни», нещодавно перейменований на «Захист України», у школі проходять здебільшого лише хлопці, натомість дівчата – «Захист України. Основи медицини», тобто юнаки та дівчата вивчають предмет окремо. Дівчата за власним бажанням (особистим вмотивованим рішенням) у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників навчаються за програмою для групи юнаків⁵⁶. Отже, дівчата не підпадають під інформаційне забезпечення військово-професійної орієнтації, а поділ дівчат і хлопців на групи свідчить про підхід на основі гендерних стереотипів.

На етапі навчання у військових ліцеях гарантується надання загальної середньої освіти та передбачається проведення допризовної та посиленої фізичної підготовки підлітків. Вищу військову освіту військовослужбовці та цивільна молодь може здобути у ВВНЗ і ВНП ЗВО. ВВНЗ – це заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського й старшинського) складу. Замовниками є ЗСУ, інші законні військові формування, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, інші розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику

у сфері охорони державного кордону⁵⁷.

У профільних законах про військову службу визначено право на здобуття військової освіти. За статтею 13 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військовослужбовці мають право на навчання (зокрема, на здобуття післядипломної освіти) у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців. Військовослужбовцям, які прийняті на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу після здобуття базової або повної вищої освіти за державним замовленням, дозволяється навчатися в інших вищих навчальних закладах без відриву від служби після проходження ними строку служби, який дорівнює часу їх навчання для здобуття попередньої вищої освіти⁵⁸.

Військова освіта функціонує на перетині діяльності МОУ та МОН, тому доцільно проаналізувати профільні закони в обох сферах. Обов'язок держави забезпечувати рівні умови доступу до освіти передбачений у двох основних законах про освіту – Законі України «Про освіту» та Законі України «Про вищу освіту». Стаття 3 Закону України «Про освіту» передбачає створення державою рівних умов доступу до освіти. У статтях закону зазначається, що «право на освіту та на вищу освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних,

⁵⁶ Методичні рекомендації про викладання предмета «Захист України» у 2021/2022 навчальному році (додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 22 вересня 2021 року № 1/9-482) // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-pro-vikladannya-navchalnih-predmetiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20212022-navchalnomu-roci>

⁵⁷ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

⁵⁸ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак»⁵⁹. Отже, за основними законами про освіту гарантується рівність жінок і чоловіків у доступі до навчання.

Принцип рівності жінок і чоловіків дотримано також в основному законі про особливості проходження військової служби – Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу». У законі зазначається, що «жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах з чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) і призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку»⁶⁰. Прикладом охорони материнства й дитинства в контексті проходження служби можуть слугувати привілеї жінок, зокрема щодо відряджень, куди вони направляються лише за їхньою згодою в разі, якщо мають дитину до 14 років, а заборона дискримінації за ознакою статі може проявлятися в недопущенні переміщення без згоди на нижчі посади з мотивів, пов'язаних з вагітністю, наявністю дітей віком до 3 років або дітей з інвалідністю тощо.

До того ж відносно недавно МОУ ухвалило важливе рішення про доступ жінок до офіцерських посад, виклавши в новій редакції перелік військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, затверджений наказом МОУ від 20 червня 2012 року № 412/ДСК. З лютого 2022 року всі військово-облікові спеціальності та посади офіцерського складу без винятку доступні для жінок.

Своєю чергою Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене указом Президента України, закріплює, що «жінки можуть бути прийняті на військову службу за контрактом за наявності вакантних військових посад, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками». Проте воно ж передбачає обмеження для жінок-військовослужбовців. Зазначається, що «перелік військових посад, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, за винятком військових посад, які можуть бути заміщені особами вищого офіцерського складу, затверджується Міністерством оборони України»⁶¹. Отже, вказані положення потрібно доопрацювати відповідно до змін, ухвалених МОУ на початку лютого 2022 року.

Водночас у п. 172-173 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України затверджено право військовослужбовців,

⁵⁹ Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁶⁰ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁶¹ Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

незалежно від статі, які проходять військово-службову за контрактом, на здобуття вищої освіти. За текстом указу «військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом та продовжили строк військової служби за новим контрактом, мають право навчатися без відриву від військової служби у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, а у разі відсутності можливості підготовки за спеціальностями у цих навчальних закладах, – в інших вищих навчальних закладах з метою здобуття вищої освіти. Навчання не повинно перешкоджати виконанню військовослужбовцем службових обов'язків за займаною посадою»⁶².

Отже, законодавчо закріплені рівні права в питанні доступу чоловіків і жінок до військової освіти. Особливо цьому посприяло рішення МОУ від 10 лютого 2022 року № 50, яке надало жінкам право на доступ до всіх офіцерських посад, а отже, і право на навчання за всіма спеціальностями, проте підзаконні нормативно-правові акти в цьому контексті потребують доопрацювання та узгодження. Детальніше про це в розділі 2.2.

2.1.2. Особливості правового регулювання діяльності вищих військових навчальних закладів та вступу до них

Засади військової освіти регулюються Законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту», «Про військовий обов'язок і військову службу» та спеціальними законами, які визначають питання проходжен-

ня служби та соціального захисту військовослужбовців.

У Законі України «Про вищу освіту» міститься чітке визначення поняття «вищий військовий навчальний заклад». Закон України «Про освіту» закріплює особливості освітніх програм і структуру військової підготовки. Відповідно до нього «військова освіта передбачає засвоєння освітньої програми з військової підготовки з метою набуття комплексу професійних компетентностей, формування та розвитку індивідуальних здібностей особи і поглибленого оволодіння військовою спеціалізацією та здобувається одночасно з середньою, професійною (професійно-технічною), фаховою передвищою чи вищою освітою». Визначено, що «освітні програми з військової підготовки розробляються закладами спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) профілю та затверджуються органами державної влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади освіти»⁶³. Положення про заклади спеціалізованої освіти військового профілю затверджуються Кабінетом Міністрів України з урахуванням спеціальних законів за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері оборони. Положення про військові структурні підрозділи закладів освіти затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки та центральним органом виконавчої влади у сфері оборони.

В Умовах вступу на 2022 рік, затверджених наказом МОН від 13 жовтня 2021 року № 1098, визначено, що «умови є обов'яз-

⁶² Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁶³ Закон України «Про освіту» від 5 грудня 2017 року № 2145-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

ковими для закладів вищої освіти, крім вищих військових навчальних закладів (закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання), військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти. Порядок прийому для підготовки військових фахівців з вищою освітою до вищих військових навчальних закладів (закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання), військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти визначається правилами прийому до цих закладів вищої освіти (підрозділів), які розробляються згідно із законодавством»⁶⁴. Отже, загальні правила вступу не поширюються на вступ до ВВНЗ.

Як ми бачимо, військова освіта та діяльність ВВНЗ частково регулюється Законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту», що закріплює певну інтеграцію військової освіти в загальну систему освіти в Україні. Утім, наявні також особливості військової освіти, які врегульовані Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», іншими спеціальними законами та підзаконними актами, які все одно затверджуються на основі провідних законів у сфері освіти. Зокрема, ВВНЗ не мають обов'язку вносити інформацію про видані дипломи до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Наприклад, особливості прийому на навчання до ВВНЗ і ВВП ЗВО для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду⁶⁵ затверджені наказом МОУ відповідно до Законів України «Про вищу освіту», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»⁶⁶ та наказу МОУ «Інструкція про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти»⁶⁷.

Порядок прийому для підготовки військових фахівців з вищою освітою до ВВНЗ, ВВП ЗВО визначається правилами прийому, що розробляються у ВВНЗ на підставі Умов прийому на навчання до закладів вищої освіти, затверджених МОН. Під час написання правил прийому також беруться за основу нормативно-правові акти МОУ, що визначають особливості прийому до ВВНЗ і ВВП ЗВО. Вчені ради погоджують правила прийому з Департаментом військової освіти і науки МОУ та затверджують їх.

Правила прийому до ВВНЗ переважно дублюють процедуру вступу, що визначена Інструкцією про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до ВВНЗ та ВВП ЗВО, проте вони визначають свої строки прийому

⁶⁴ Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році (наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2021 року № 1098) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1542-21#Text>

⁶⁵ Особливості прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду (наказ Міністерства оборони України від 11 травня 2016 року № 248) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#n12>

⁶⁶ Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3543-12>

⁶⁷ Інструкція про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (наказ Міністерства оборони України від 5 червня 2014 року № 360) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14#Text>

заяв і документів, вступні випробування, конкурсний відбір та зарахування на навчання. Правила прийому також визначають, з яких предметів вступники повинні скласти зовнішнє незалежне оцінювання і на яку спеціальність, особливості вступних іспитів, фізичних випробувань для жінок і чоловіків та спеціальні умови прийому на навчання пільговиків та інших категорій осіб під час дії особливого періоду тощо.

Отже, закони у сфері освіти частково регулюють питання здобуття вищої військової освіти, але основними в цій сфері є нормативно-правові акти, видані органами, до управління яких належать навчальні

заклади, а також правила прийому до самих ВВНЗ. Проте вказані положення все одно розробляються з урахуванням законів та актів, затверджених для належного функціонування цивільних закладів вищої освіти.

2.1.3. Порядок проведення відбору вступників на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти

У Таблиці 2.1 зазначені два механізми підготовки у ВВНЗ і ВВП ЗВО.

Таблиця 2.1. Механізми підготовки студентства у ВВНЗ і ВВП ЗВО

Механізм	Статус студента	Категорії вступників	Вимоги	Вікові обмеження
«Курсант»	Військово-службовець	Громадяни України: - цивільна молодь; - військовослужбовці; - резервісти; - військовозобов'язані	Наявність повної загальної, професійно-технічної або вищої освіти	Від 17 років до 30 років
«Студент»	У статусі студента на молодших курсах і в статусі військово-службовця на випускному курсі	Громадяни України: - цивільна молодь; - резервісти; - військовозобов'язані	Наявність повної загальної, професійно-технічної або вищої освіти та відсутність військових звань офіцерського складу	

Насамперед кожен вступник з-поміж військовослужбовців повинен звернутися до командира, а цивільна молодь — до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі — ТЦК та СП) для первинного медичного огляду, попередньої професійної діагностики. Центри комплектування та командири відбирають вступників на основі їхньої заяви (ра-

порта), у якій вказуються найменування ВВНЗ (ВВП ЗВО) і спеціальність (напрямок підготовки). Для цього створюються спеціальні комісії у військових частинах ЗСУ, структурних підрозділах МОУ та Генерального штабу ЗСУ для військовослужбовців, які подали рапорти про надання дозволу на вступ до університетів, а також у ТЦК та СП для цивільної молоді.

Строки в процедурі відбору, описані нижче, узяті з наказу МОУ від 5 червня 2014 року № 360. Правила прийому до ВВНЗ встановлюють свої строки, які можуть відрізнятися від тих, що в наказі.

Порядок проведення відбору вступників до ВВНЗ і ВВП ЗВО з-поміж цивільної молоді та ліцеїстів

З 1 січня до 1 червня ті, хто хочуть вступити до ВВНЗ або ВВП ЗВО, з-поміж цивільної молоді подають особисто заяву та необхідні документи до ТЦК та СП за місцем реєстрації або в деяких випадках до начальника навчального закладу з вказівкою на поштову адресу ТЦК та СП, у якому вступник перебуває на військовому обліку.

До 10 червня ТЦК та СП проводить попередню професійну діагностику, відбір вступників з-поміж цивільної молоді, ліцеїстів та оформляє документи, які потім передає на обласний центр комплектування, а останній – до 20 червня у відповідні університети.

Протягом тижня після реєстрації документів приймальні комісії закладів освіти ухвалюють рішення про виклик кандидатів для проведення вступних випробувань, про що особисто та через військові комісаріати їх повідомляють до 25 червня. Цивільна молодь направляється до навчальних закладів центрами комплектування. Під час дії особливого періоду ВВНЗ можуть самостійно оформляти особові справи вступників при зверненні їх до начальника навчального закладу чи навчального підрозділу після завершення термінів оформлення особових справ

ТЦК та СП. У такому разі університети повинні письмово повідомити про це ТЦК та СП.

Порядок проведення відбору вступників на навчання до ВВНЗ і ВВП ЗВО з-поміж осіб рядового, сержантського і старшинського складу

З 1 лютого до 1 квітня особи рядового, сержантського і старшинського складу військової служби за контрактом та строкової військової служби, які хочуть вступити на навчання до університету, повинні подати рапорт з відповідними документами за підпорядкованістю. Якщо військовослужбовець відповідає умовам прийому, його направляють на первинний медичний огляд до військово-лікарської комісії.

Старші командири (начальники) ухвалюють рішення про направлення військовослужбовців вступниками до університетів та навчальних підрозділів і до 10 квітня подають документи за підпорядкованістю. У період з 20 квітня до 1 травня спеціальні комісії при штабах оперативних командувань, структурних підрозділах МОУ, Генерального штабу ЗСУ здійснюють попередню професійну діагностику вступників. До 15 травня затверджені списки військовослужбовців з відповідними документами надсилаються до закладів вищої освіти. Командири військових частин направляють рядових, сержантів і старшин до університетів для складання вступних випробувань, а строковиків – на навчальні збори, що проводяться при ВВНЗ і ВВП ЗВО перед складанням вступних випробувань.

Відбір кандидатів на навчання з-поміж офіцерів

У **Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського** здійснюється підготовка осіб офіцерського та начальницького складу для здобуття вищої військової оперативно-стратегічної освіти. До університету можуть вступити офіцери, які:

- проходять військову службу за контрактом;
- мають вищу військову оперативно-тактичну освіту та освітній ступінь магістра;
- проходять службу на посадах зі штатно-посадовою категорією «полковник» («капітан 1-го рангу») і вище;
- зараховані до резерву для просування по службі на посади з оперативно-стратегічним рівнем підготовки або мають рівень підготовки, що є нижчим за займаними посадами.

Варто звернути увагу на обмеження за віком. На денну форму особа може вступити, якщо їй ще не виповнилося 45 років (в особливий період – 48), а на заочну форму – 50 років (в особливий період до 53).

В університеті також здійснюється підготовка фахівців з питань воєнної безпеки та оборони держави для роботи на посадах державних службовців 1–4 категорій у структурних підрозділах МОУ, Генерального штабу ЗСУ. Вступити можуть:

- громадяни України незалежно від статі, які перебувають на державній службі у ЗСУ на посадах, не нижчих 5 категорії;
- офіцери ЗСУ зі штатно-посадовою категорією «підполковник» («капітан 2-го рангу») та вище, які зараховані до ка-

дрового резерву для зайняття посад державних службовців 1–4 категорій у МОУ та органах військового управління ЗСУ, мають повну вищу освіту, допуск до державної таємниці та позитивно характеризуються за результатами службової діяльності.

Вікові обмеження: на денну форму навчання – до 45 років; на заочну форму навчання – до 50 років.

У **Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського, Українській військово-медичній академії та Воєнно-дипломатичній академії імені Євгенія Березняка** можна пройти підготовку осіб офіцерського та начальницького складу для здобуття вищої військової оперативно-тактичної освіти. До цих університетів можуть вступити офіцери, які:

- проходять службу за контрактом;
- мають вищу військову тактичну освіту та освітній ступінь бакалавра або магістра;
- строк служби на посадах осіб офіцерського складу не менше ніж 7 років;
- зараховані до резерву для просування по службі на посади з оперативно-тактичним рівнем підготовки або мають рівень підготовки, що є нижчим за займаними посадами;
- під час дії особливого періоду проходять службу на військових посадах зі штатно-посадовою категорією «майор» («капітан 3-го рангу») за результатами успішного тимчасового виконання обов'язків за посадами (не менше ніж 1 місяць), що передбачають наявність оперативно-тактичного рівня військової освіти.

Також існують певні вікові обмеження. Наприклад, на денну форму навчання може вступати особа до 38 років (в особливий період до 43) з військових посад зі штатно-посадовою категорією «майор» («капітан 3-го рангу») і вище, а на заочну форму навчання – до 43 років (в особливий період до 48) з військових посад зі штатно-посадовою категорією «підполковник» («капітан 2-го рангу») і вище.

Підготовка осіб офіцерського складу *тактичного* рівня здійснюється у ВВНЗ і ВВП ЗВО. Можуть вступити офіцери віком до 30 років, які мають неповну, базову або повну вищу освіту, проходять службу на посадах осіб офіцерського складу не менше ніж 5 років і зараховані до резерву для просування по службі.

В Українську військово-медичну академію вступають здебільшого на магістратуру такі особи:

- офіцери медичної служби запасу до 30 років, які мають вищу медичну (фармацевтичну) освіту;
- офіцери медичної служби віком до 35 років, які проходять військову службу і мають вищу медичну (фармацевтичну) освіту, позитивно характеризуються по службі;
- офіцери, які перебувають на військовій службі на посадах за обраною спеціальністю (спеціалізацією) не менше ніж 5 років і мають вищу медичну (фармацевтичну) освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень лікаря-спеціаліста (провізора), позитивно характеризу-

ються, включені до резерву кандидатів для просування по службі, віком до 35 років зі штатно-посадовою категорії «капітан» з-поміж осіб, які мають досвід участі у бойових діях або міжнародних миротворчих операціях, а також віком до 38 років зі штатно-посадовою категорії «майор» і вище – для підготовки військових фахівців оперативного рівня⁶⁸.

Офіцери, які хочуть навчатися, повинні до 1 січня подати рапорт за підпорядкованістю на ім'я командира військової частини з відповідною інформацією та пакет визначених документів. Далі такі офіцери повинні пройти медичний огляд, попередню професійну діагностику, перевірку рівня фізичної підготовленості, оцінювання індивідуальних спроможностей з предметів індивідуальної підготовки, після чого командири військових частин ухвалюють рішення про зарахування до ВВНЗ, ВВП ЗВО та за підпорядкованістю до 1 лютого подають списки таких офіцерів на погодження замовникам.

До 1 березня замовники організують і проводять навчальні збори (до 2 тижнів) з кандидатами на навчання в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського. Керівники зборів організують фахову та фізичну підготовку, проводять їх оцінювання та формують список рекомендованих вступників до університету за відповідною спеціальністю, який потім надсилають до органів військового управління та кадрових органів МОУ, Генерального штабу ЗСУ. Керівники органів військового управління ухвалю-

⁶⁸ Правила прийому до Української військово-медичної академії у 2022 році, затверджені начальником академії полковник медичної служби В. Савицьким. URL: <https://uvma.mil.gov.ua/files/pravilaUVMA2022.pdf>

ють рішення, про що повідомляють командирів військових частин, де проходять військову службу офіцери.

До 15 березня командири військових частин подають список офіцерів, їхні особові справи, службові картки, картки медичного огляду та необхідні документи до Департаменту кадрової політики МОУ або Головного управління персоналу Генерального штабу ЗСУ, які перевіряють відповідність вступників умовам прийому і до 5 квітня готують списки вступників і подають їх разом з документами на розгляд атестаційної комісії МОУ або ЗСУ. До 10 квітня атестаційні комісії розглядають подані документи. Їхні рішення доводяться до командирів військових частин і закладів вищої освіти.

До 15 квітня Департамент кадрової політики МОУ також перевіряє список офіцерів, рекомендованих атестаційною комісією ЗСУ, і до 20 квітня подає його разом з документами на розгляд Вищої атестаційної комісії МОУ, яка до 1 травня визначає офіцерів кандидатами на навчання. Рішення комісії доводяться до командирів військових частин й університету оборони.

До 15 травня кадрові органи МОУ та Генерального штабу ЗСУ подають список офіцерів, рекомендованих вступниками, і необхідні документи до приймальних комісій ВВНЗ і ВВП ЗВО. До 1 червня приймальні комісії надсилають виклики для прибуття військовослужбовців для складання вступних випробувань, які завершуються до 20 липня.

Вступні випробування та спеціальні умови вступу для деяких категорій вступників

Цивільна молодь, строковики та резервісти вступають до університетів на основі зовнішнього незалежного оцінювання. Проте в особливостях прийому на навчання до ВВНЗ і ВВП ЗВО для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду⁶⁹ визначені спеціальні умови вступу для деяких категорій вступників, зокрема на основі вступних іспитів (випробувань).

Відповідно до особливостей прийому на основі вступних іспитів вступають:

- військовослужбовці рядового, сержантського (старшинського) складу військової служби за контрактом;
- військовослужбовці, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації та отримали поранення під час виконання службових обов'язків у районі проведення бойових дій.

До того ж під час дії особливого періоду брати участь у конкурсі за результатами вступних іспитів під час вступу на освітні програми в галузі воєнних наук, національної безпеки, безпеки державного кордону також мають право:

- громадяни України, звільнені зі строкової служби, – протягом року після звільнення;
- студенти закладів вищої освіти, які

⁶⁹ Особливості прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду (наказ Міністерства оборони України від 11 травня 2016 року № 248) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#n12>

виявили бажання вступити на навчання та надалі проходити службу за контрактом на посадах осіб офіцерського складу;

- вступники з-поміж випускників військових (військово-морських) ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, які закінчили навчання в рік вступу;
- військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Категорії, що вказані вище, мають право вступати за результатами вступних іспитів або зовнішнього незалежного оцінювання 2019–2022 років на вибір.

Проте, як уже вказувалося раніше, правила прийому до ВВНЗ встановлюють свої особливі умови вступу.

У правилах прийому до **Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського** у 2022 році⁷⁰ вказано, що в конкурсному відборі за результатами вступних іспитів або ЗНО 2019–2022 років мають право брати участь особи, яким таке право надане Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Також університет надає право на першочергове зарахування для визначених категорій осіб, зокрема для визнаних постраждалими учасниками Революції Гід-

ності, учасників бойових дій в АТО/ООС, у тому числі тих, які проходять військову службу (окрім військовослужбовців строкової служби), а також для дітей із сімей:

- військовослужбовців, поліцейських, резервістів, військовозобов'язаних, працівників ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які брали безпосередню участь в АТО/ООС і які загинули (пропали безвісти) чи померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час участі в АТО/ООС;
- добровольців, які загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення АТО (у тому числі волонтерської діяльності);
- осіб, які загинули або померли внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в Революції Гідності;
- діти, один з батьків яких помер внаслідок захворювання, одержаного в період участі в АТО/ООС;
- діти учасників бойових дій на території інших держав, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок захворювання, поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час воєнних дій і конфліктів на території інших держав;
- особи, у яких один з батьків (усиновлювачів) був військовослужбовцем, який загинув чи визнаний судом безвісно відсутньою особою при виконанні ним обов'язків військової служби;

⁷⁰ Правила прийому до Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у 2022 році, затверджені начальником університету генералом-лейтенантом А. Сиротенком. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/pravila-priyomu-2022.pdf>

- особи, які є внутрішньо переміщеними тощо.

Варто звернути увагу, що в правилах прийому до цього університету не визначено категорії осіб, які мають право на вступ на основі співбесіди, хоча умови прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 році встановлюють таке право для осіб з інвалідністю внаслідок війни⁷¹.

Правила прийому на навчання до **Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого** у 2022 році⁷² визначають, що у формі співбесіди можуть проходити вступні випробування особи, яким надано це право Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», проте таке право не надано особам з інвалідністю внаслідок війни.

Право вступу на основі іспитів або ЗНО 2019–2022 років мають переважно ті ж категорії осіб, що й визначені умовами прийому до закладу вищої освіти, а саме постраждалі учасники Революції Гідності, учасники бойових дій, військовослужбовці за контрактом, звільнені з військової служби, починаючи з 1 грудня 2021 року включно. Проте не передбачено право на вступ на основі іспитів на освітні програми в галузі воєнних наук, національної безпеки, безпеки державного кордону для

громадян України, звільнених зі строкової служби, – протягом року після звільнення; вступників з-поміж випускників військових ліцеїв; військовослужбовців за призовом під час мобілізації тощо.

Правила прийому до **Військової академії в м. Одеса**⁷³ уточнюють, що військовослужбовці мають право вступати за іспитами лише в разі вступу на денну форму навчання. Також визначено, що особи, звільнені з військової служби (у тому числі демобілізовані), починаючи з 1 грудня 2021 року включно, та особи, які випустилися з військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою в рік вступу, мають право на складання іспитів замість зовнішнього незалежного оцінювання під час вступу, до того ж без уточнення, за якою формою навчання.

Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова⁷⁴ надає право звільненим строковикам, випускникам з військових ліцеїв тощо вступати до інституту на основі іспитів, а не зовнішнього незалежного оцінювання, незважаючи на освітню програму, яку вони обрали. У правилах прийому окремо виділено, що випускники поточного року Київського військового ліцею імені Івана Богуна, військово-морського ліцею та КЗ «Житомирський обласний ліцей Житомирської обласної ради» і «Новоград-Волинський ліцей з посиленою

⁷¹ Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році (наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2021 року № 1098) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1542-21#Text>

⁷² Правила прийому на навчання до Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого у 2022 році (наказ ректора А. Гетьмана від 24 грудня 2021 року № 353). URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/pravyly_pryjomu_2022.pdf

⁷³ Правила прийому на навчання до Військової академії (м. Одеса) в 2022 році. URL: <https://drive.google.com/file/d/1k1pPplFpSVNDtkfMGuAgustGh5SGlkOj/view>

⁷⁴ Правила прийому до Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, затверджені начальником інституту генерал-майором О. Левченком, від 28 грудня 2021 року. URL: <https://zvir.zt.ua/images/stories/PRAVULA%20%202022%20%20ZVI%20.pdf>

військово-фізичною підготовкою Житомирської обласної ради» зараховуються за спеціальними умовами.

Житомирський військовий інститут згадує про вступ на основі співбесіди та надає таке право особам з інвалідністю, проте лише за заочною формою навчання.

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба в правилах прийому⁷⁵ встановлює право на вступ на основі іспитів або зовнішнього незалежного оцінювання на вибір для учасників бойових дій, постраждалих учасників Революції Гідності, військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, починаючи з 1 грудня 2021 року, проте лише на денну форму навчання. Особи, які мають право на вступ за іспитами під час дії особливого періоду на освітні програми в галузі воєнних наук, національної безпеки, безпеки державного кордону, також можуть реалізувати таке право під час вступу лише на денну форму навчання.

Правила прийому надали право вступу на основі іспитів на заочну форму навчання лише військовослужбовцям за контрактом, які відслужили не менше ніж три роки й продовжили службу за новим контрактом.

Одеська морська академія встановила подібні правила вступу до ВВНЗ на основі іспитів лише на денну форму навчання у своїх правилах прийому на 2022 рік⁷⁶,

проте дозволила тим категоріям осіб, які мають право на вступ за іспитами на освітні програми в галузі воєнних наук, національної безпеки, безпеки державного кордону, реалізувати таке право незалежно від обраної освітньої програми.

Про правила прийому до **Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка** важко щось сказати, оскільки академія не має свого сайту, а правила прийому відсутні на просторах інтернету.

Обов'язковими вимогами для всіх вступників визначено психологічне обстеження, оцінювання рівня фізичної підготовленості та медичний огляд, що здійснюються фахівцями, які входять до складу приймальних комісій, відповідно до чинного законодавства.

Для проведення вступних випробувань створюються відповідні екзаменаційні комісії:

- з оцінювання загальноосвітнього (професійного) рівня (з кожної дисципліни окремо);
- з проведення психологічного обстеження (включає оцінювання військово-мотиваційної спрямованості, рівня нервово-психічної стійкості та визначення професійної придатності до успішного навчання);
- з оцінювання рівня фізичної підготовленості (вправи на швидкість, витривалість і силові вправи);

⁷⁵ Правила прийому до Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба у 2022 році, затверджені ТВО генералом-майором В. Тюріном, від 22 грудня 2021 року. URL: <https://hups.mil.gov.ua/assets/doc/admission-university/2022/admission-rules-hnups-2022.pdf>

⁷⁶ Правила прийому на навчання до Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», затверджені ректором д. т. н., професором М. Міюсовим, від 29 грудня 2021 року. URL: <http://www.onma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/PP-IVMS-u-2022-r.pdf>

- військово-лікарська (військово-льотна) комісія (огляд хірургом, терапевтом, невропатологом, психіатром, окулістом, оториноларингологом, стоматологом, дерматологом та іншими спеціалістами в разі потреби).

Конкурсний бал складається із суми балів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання, навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, середнього бала документа про здобуття повної загальної середньої освіти та (або) за результатами вступних випробувань. Приймальна комісія на підсумковому засіданні ухвалює рішення про зарахування на основі розгляду рейтингового списку.

Вступні випробування на навчання для здобуття освітнього ступеня магістра за освітньою програмою «Стратегічне керівництво у секторі безпеки і оборони» на оперативно-стратегічному (стратегічному) рівні й на оперативно-тактичному (оперативному) включають:

- фахове випробування (максимальна оцінка – 200 балів. Вступників, які не пройшли порогового рівня (набрали менше ніж 120 балів), до подальшого складання вступних випробувань та участі у конкурсі не допускають);
- вступне випробування з іноземної мови (максимальна оцінка – 100 балів. Вступників, які не пройшли порогового рівня (набрали менше ніж 60 балів), до подальшого складання вступних випробувань та участі в конкурсі не допускають);
- медичний огляд військово-лікарською комісією.

Військовослужбовці, які рекомендовані до вступу на денну форму навчання, перед вибуттям до місця складання вступних випробувань змушені використовувати чергову відпустку за поточний рік, оскільки під час дії особливого періоду відпустка у зв'язку з навчанням не надається. Це ж стосується і навчання загалом, що є перешкодою для військовослужбовців у процесі реалізації права на освіту під час перебування на військовій службі. На практиці складається ситуація, що військовослужбовці не мають можливості навчатися на денній формі, а для складання сесій на заочній формі навчання вони зобов'язані використовувати свою щорічну відпустку.

З одного боку, у ч. 8 ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено, що військовослужбовцям, окрім військовослужбовців строкової військової служби, додаткові відпустки у зв'язку з навчанням, творчі відпустки та соціальні відпустки надаються відповідно до Закону України «Про відпустки», проте, з іншого боку, ч. 17 цієї ж статті вказує, що під час дії особливого періоду військовослужбовці можуть скористатися лише щорічними основними відпустками та відпустками за сімейними обставинами та з інших поважних причин.

Таким чином, можливість кожного ВВНЗ затверджувати власні правила прийому може порушувати принципи справедливості та рівності в контексті пільгового вступу. Наприклад, в одному університеті особи з інвалідністю можуть вступати на основі співбесіди, а в іншому такі гарантії не передбачені. Правила прийому ВВНЗ щодо пільгового доступу до освіти потребують уніфікації.

2.2. Особливості вступу жінок до ВВНЗ

Попри те, що на конституційному рівні для чоловіків і жінок передбачено рівний доступ до освіти, під час реалізації права на військову освіту до недавнього часу в жінок були деякі обмеження. Жінки, які хотіли пов'язати своє життя з військовою кар'єрою, були обмежені у виборі спеціалізації.

Так, у п. 162 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України⁷⁷ до цих пір указано, що жінки можуть проходити підготовку для проходження військової служби на посадах осіб сержантського та старшинського складу, офіцерського складу за спеціальностями, перелік яких визначає МОУ.

Про це також ідеться в довіднику для вступників до закладів фахової передвищої військової освіти, ВВНЗ МОУ та ВВП ЗВО України у 2022 році⁷⁸. З одного боку, у загальних положеннях довідника Міністерство гарантує жінкам прийом на навчання на рівних правах з чоловіками, проте з доповненням, що лише за переліком спеціальностей, за якими вони надалі можуть проходити військову службу на посадах осіб офіцерського складу.

Ці положення не враховують рішення МОУ

від 10 лютого 2022 року № 50, відповідно до якого викладено в новій редакції перелік військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками. Тепер жінки мають доступ до всіх військово-облікових спеціальностей і посад офіцерського складу, а отже, і доступ до навчання за всіма спеціальностями. До того ж скасування прив'язки до переліку спеціальностей, затвердженого МОУ, у положенні про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ зможе гарантувати дотримання рівних прав чоловіків і жінок в майбутньому в разі, якщо МОУ ухвалить рішення знову обмежити жінок у доступі до деяких офіцерських посад так, як це було до 2022 року.

Проте так було не завжди. Як уже сказано, ч. 12 статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлює, що жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах з чоловіками. Таке положення з'явилося в законі у 2018 році. Проте навіть після внесення відповідних змін продовжував діяти наказ для службового користування МОУ, який затверджував чіткий перелік військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками⁷⁹. До того ж після нововведень у 2018 році до цього переліку були внесені зміни іншим наказом МОУ, який виключив деякі посади з переліку до-

⁷⁷ Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁷⁸ Довідник вступникам до закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України в 2022 році, затверджений першим заступником міністра оборони України Іваном Руснаком, від 2 лютого 2022 року // Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/dovidnuk_vstupniku_2022_compressed.pdf

⁷⁹ Перелік військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 20 червня 2012 року № 412/ДСК).

ступних офіцерських посад для жінок, що створило ще більші обмеження⁸⁰.

Лише у 2020 році Міністерство відкрило для жінок посади Сил спеціальних операцій⁸¹, а у 2021 році видало наказ, який дозволив жінкам комплектувати посади, що пов'язані з використанням вибухових речовин, водолазними роботами, а також всі посади протипожежної охорони (раніше посади, які пов'язані з безпосереднім гасінням пожеж, були закриті)⁸².

Так, до 10 лютого 2022 року жінки не могли займати посади осіб офіцерського складу, як-от^{83, 84}:

- на підводних човнах і надводних кораблях, в управліннях бригад надводних кораблів, окрім спеціальностей морально-психологічного та медичного забезпечення;
- організації тилового забезпечення військ (сил);
- організації забезпечення ракетним паливом, паливом і мастильними матеріалами військ (сил);
- організації продовольчого, шкіперського та торговельно-побутового забезпечення військ (сил);
- бронетанкової техніки;

- ракетно-артилерійського озброєння;
- автотехнічного забезпечення;
- технологій та товарознавства харчових продуктів і речового-майна. Технічних засобів продовольчої та речової служб;
- метрологічного забезпечення.

Варто звернути увагу, що жінки мають деякі переваги під час вступу, зокрема під час складання вступних випробувань, які оцінюють їхню фізичну підготовку.

Як сказано раніше, оцінювання рівня фізичної підготовленості здійснюється на основі складання вправ на швидкість, витривалість і силових вправ. Так, жінки і чоловіки виконують різні вправи, перелік яких однаковий у всіх правилах прийому до ВВНЗ (див. *Таблицю 2.2*).

Національний університет оборони імені Івана Черняхівського передбачає додаткове випробування – плавання на 100 м. Для того, щоб жінці отримати максимальних 100 балів, їй потрібно подолати цю дистанцію за 2 хв, а чоловікові – за 1,35 хв. Також цей університет передбачає творчий конкурс на спеціальність «Фізична культура і спорт» за спеціалізацією «Фізичне виховання і спорт у збройних силах», який полягає у виконанні спеціальних вправ і

⁸⁰ Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 13 лютого 2019 року № 57) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0227-19#n4>

⁸¹ Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2020 року № 26) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0189-20#n4>

⁸² Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 22 березня 2021 року № 74) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0424-21#n2>

⁸³ Там само.

⁸⁴ Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 13 лютого 2019 року № 57) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0227-19#n4>

Таблиця 2.2. Правила прийому до ВВНЗ залежно від статі

Категорія	Стать	Вправа на витривалість	Вправа на швидкість	Силова вправа
Вступники з-поміж цивільної молоді	Чоловіки	біг на 3 км (вправа № 3)	біг на 100 м (вправа № 25)	підтягування на перекладині (вправа № 14)
	Жінки	біг на 1 км (вправа № 1)	згинання та розгинання тулуба (вправа № 21)	згинання та розгинання рук в упорі лежачи (вправа № 20)
Вступники з-поміж військово-службовців	Чоловіки	біг на 3 км (вправа № 3)	біг на 100 м (вправа № 25)	підтягування на перекладині (вправа № 14)
	Жінки	біг на 3 км (вправа № 3)	згинання та розгинання тулуба (вправа № 21)	згинання та розгинання рук в упорі лежачи (вправа № 20)

нормативів (тестів) з обраного виду спорту, які відображають рівень спеціальної фізичної, техніко-теоретичної підготовленості вступників відповідно до вимог навчальних програм для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю, правил змагань з видів спорту, Єдиної спортивної класифікації України.

Хоча вправи для вступників з-поміж військовослужбовців і цивільної молоді практично однакові, але вони по-різному оцінюються. Вимоги до військовослужбовців складніші.

Здебільшого всі військові університети у своїх правилах прийому також встановлюють різні вправи для чоловіків і жінок з урахуванням віку. Це переважно стосується вправи на витривалість, а саме бігу на 1, 2, 3 км.

Під час вступу осіб з-поміж військовослужбовців жінки складають біг на 3 км, як і чо-

ловіки, а не на 1 км, хоча для того, щоб отримати 100 балів, жінка повинна пробігти дистанцію за 16 хв, а чоловік – за 12 хв.

Існує позиція, що визначення фізичної підготовки жінок не може здійснюватися за такими самими показниками, як для чоловіків, оскільки це гендерно чутливе питання через біологічні відмінності. Проте тут потрібно враховувати, що під час виконання військових обов'язків не може бути розрізнення на чоловіків і жінок у категорії професійності, куди належить фізична підготовка, адже якщо за військовослужбовця-жінку виконувати частину роботи, вона вже не може вважатися повноцінною одиницею в армії, що матиме вплив на обороноздатність держави. Але варто визнати, що гендерно чутливим є питання захисту, яке може гарантуватися через забезпечення жінок бронежилетами, пристосованими до фізичних властивостей їхнього тіла.

Також варто звернути увагу, що під час проходження медичного огляду в деяких університетах виписана вимога про огляд жінок гінекологом, зокрема у Військовій

академії в м. Одеса, Військового інституті танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Окрім різних підходів до оцінювання фізичної підготовки, деякі преференції для жінок регламентовані в контексті проходження служби військовослужбовцями, що мають вплив на курсантів. Наприклад, у Статуті внутрішньої служби ЗСУ⁸⁵, а саме в п. 269, вказано, що військовослужбовці-жінки залежно від військового звання та посади можуть нести службу в добовому наряді лише як помічники чергового військової частини, чергові або помічники чергового контрольно-пропускного пункту, чергові чи днювальні медичного пункту, чергові штабу, їдальні, посильні, чергові чи днювальні гуртожитку.

Так, відповідно до п. 166 Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України⁸⁶ курсанти-жінки до складу добового наряду, як правило, не призначаються, окрім випадків, визначених статутами ЗСУ, хоча курсанти-чоловіки таких переваг не мають.

Щодо гуртожитків, то курсантки 1–2 курсу також користуються певними перевагами. Вони мають можливість проживати в окремих гуртожитках (спальних при-

міщеннях), водночас курсанти чоловічої статі 1–2 курсу розміщуються в казармах. На 3–4 курсі чоловіки також мають право проживати у гуртожитках, зокрема сімейних, або за спеціальним дозволом у жилих приміщеннях за межами навчального закладу (п. 167 положення⁸⁷).

Окреме проживання чоловіків і жінок також передбачене і щодо ліцеїстів у п. 61 Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою⁸⁸.

Варто звернути увагу на світову практику, яка наразі на етапі експерименту показує, що такий спосіб подолання насильства щодо жінок може бути помилковим. Навпаки – спільне проживання військовослужбовців незалежно від статі може забезпечити подолання гендерної нерівності та насильства в армії загалом, проте достеменно це буде відомо лише після проведення експерименту. За словами фінок, вони самі ініціювали проведення такого дослідження задля підвищення відчуття згуртованості через подолання ізоляції від чоловіків і гендерних бар'єрів. Так, у Фінляндії було видано наказ про запровадження експерименту протягом 2020 і 2021 років, який полягав у тому, що за добровільною згодою чоловіків і жінок вони проживали спільно в казармах. Душові кімнати й вбиральні були роздільними⁸⁹.

⁸⁵ Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#top>

⁸⁶ Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою (постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 року № 672) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text>

⁸⁹ Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні (соціологічне дослідження) / текст і заг. ред. Тамари Марценюк; Інститут гендерних програм. Київ : [б. в.], 2021. 200 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20138>

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Особливістю військової освіти є те, що вона перебуває під додатковим регулюванням. Діяльність ВВНЗ і ВНП ЗВО підпорядковується центральним органам виконавчої влади у сфері освіти і науки та центральним органам виконавчої влади у сфері оборони, тобто МОУ та МОН.

На законодавчому рівні не виникає проблем з гарантуванням дотримання принципу рівності чоловіків і жінок під час вступу до ВВЗН і ВНП ЗВО. Певні нюанси з'являються лише під час опрацювання підзаконних актів у сфері проходження військової служби. Але варто відзначити позитивну динаміку, яка простежується з боку МОУ щодо відкриття для жінок таких же можливостей у військовій кар'єрі, як і чоловіків.

Усе ж система здобуття військової освіти має низку недоліків, серед яких:

- 1) Потреба в узгодженні підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, де визначено, що жінки мають право навчатися лише за переліком спеціальностей, за якими вони надалі зможуть проходити військову службу, хоча відповідно до наказу МОУ від 10 лютого 2022 року № 50 жінки можуть проходити службу за всіма військово-обліковими спеціальностями та посадами.
- 2) Перешкоди в реалізації права на осві-

ту для військовослужбовців через неможливість використання відпустки у зв'язку навчанням під час дії особливого періоду. Наразі в парламенті є низка законодавчих ініціатив про надання відпустки у зв'язку з навчанням під час особливого періоду, зокрема проєкт закону № 2343, зареєстрований ще 29 жовтня 2019 року. 14 січня 2020 року його було взято за основу зі скороченням строку підготовки, а 1 вересня 2020 року ініціатори законопроєкту подали таблицю поправок-290. Наразі проєкт очікує на друге читання, а питання залишається нерозв'язаним.

- 3) Можливість кожного військового навчального закладу встановлювати свої правила прийому, які можуть відрізнятися між собою і від загальних умов вступу до закладів вищої освіти, затверджених МОН, що порушує принцип правової визначеності та справедливості. У правилах вступу до військових університетів встановлені різні строки прийому заяв і документів, мінімальний вступний бал зовнішнього незалежного оцінювання, вступні випробування, нормативи визначення рівня фізичної підготовки, медичний огляд і різні пільгові категорії, які мають право на вступ на основі вступних іспитів, співбесід. Така ситуація створює плутанину для вступників зі строками подання документів та складання іспитів. До того ж ставить у нерівне становище

⁹⁰ Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (проєкт Закону України від 29 жовтня 2019 року № 2343) // Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/595>

пільговиків, які в одних університетах можуть вступати на основі вступних іспитів, співбесід незалежно від форми навчання, в інших університетах лише на денну форму, у третіх – без такого права взагалі. Правила однакові для чоловіків і жінок, за винятком нормативів визначення рівня фізичної підготовки. Визначення основних правил покладено на МОН і МОУ, проте університетам можна залишити право визначати мінімальний вступний бал зовнішнього незалежного оцінювання, іспити, освітні програми, пропозиції та перелік предметів з ваговими коефіцієнтами до конкурсного бала тощо, як

це зроблено під час вступу до цивільних закладів вищої освіти.

- 4) Недостатня популяризація серед школярів і неналежне інформування вступників у сфері військової освіти. Важливо підвищувати обізнаність цивільних школярів про можливості вступу на військові спеціальності.

Отже, для підвищення професійності та розширення української армії варто переглянути питання доступності військової освіти для населення, про які йшлося вище, а також удосконалити умови проходження військової служби, яка є обов'язковою після закінчення ВВНЗ.

РОЗДІЛ 3. ГОЛОСИ ТИХ, ХТО ЗДОБУВАЄ ВІЙСЬКОВУ ОСВІТУ В УКРАЇНІ

Ганна Гриценко

3.1. Результати анонімного онлайн-анкетування

3.1.1. Соціально-демографічні характеристики респонденток та респондентів

Серед учасників опитування найбільше курсанток військового навчального закладу (близько 3/4 опитаних), ще 13 % – чинні військовослужбовиці (див. Рисунок 3.2). Близько 40 % опитаних віком 18 років і молодші, ще чверть – з вікової групи 19–20 років (див. Рисунок 3.1).

Як видно з Рисунка 3.3, близько 16 % респонденток та респондентів закінчили військовий заклад вищої освіти, 15 % – військовий ліцей (81 відповідь, сума відсотків може перевищувати 100). Сумарно 65 % здобувають військову освіту на момент відповіді на опитування, ще 6 % мають незавершену військову освіту. Серед інших варіантів відповідей – завершена військова кафедра, викладання у військовому закладі вищої освіти, здобуття наукового ступеня там само. Дві респондентки (до 2 %) не намагалися здобути військову освіту або ж не вступили до військового навчального закладу, ще одна отримала «шалений опір» від керівництва частини попри свої намагання, ще одна не може вступити через вік (44 роки, обмеження встановлене на рівні 35 років).

ВАША ВІКОВА ГРУПА

Рисунок 3.1. Розподіл респонденток та респондентів за віковою групою (N=85, січень – лютий 2022)

ВАШ СТАТУС У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ

Рисунок 3.2. Розподіл респондентів за статусом у ЗСУ (N=85, січень – лютий 2022)

ЯКИЙ ВАШ ЧИННИЙ РІВЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ?

Рисунок 3.3. Актуальний рівень військової освіти респонденток та респондентів (N=81, січень – лютий 2022)

Скільки часу ви вже витратили на здобуття військової освіти?

Рисунок 3.4. Час, витрачений на здобуття військової освіти (N=85, січень – лютий 2022)

Більшість респонденток і респондентів (понад 60 %) мають досвід здобуття військової освіти від одного року і більше, чверть – до одного року (див. Рисунок 3.4).

ВАШ РІВЕНЬ ЦИВІЛЬНОЇ ОСВІТИ?

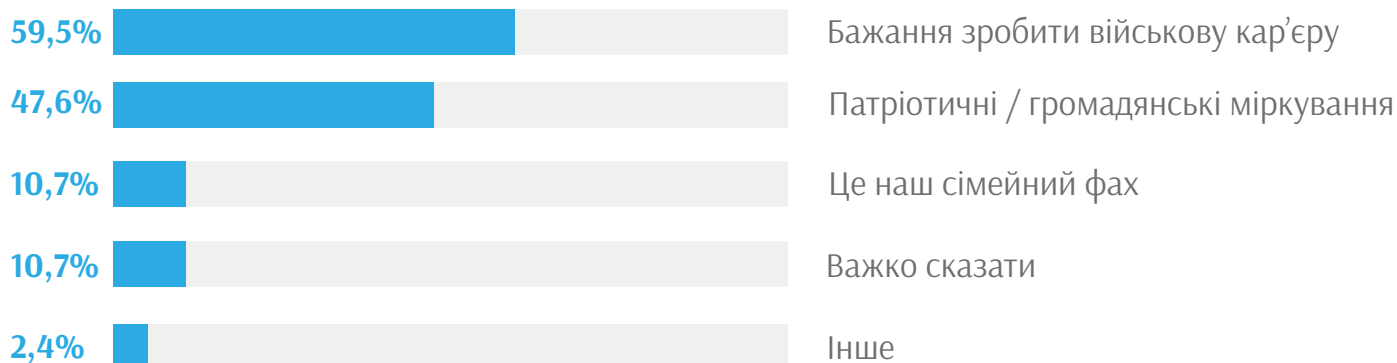

Рисунок 3.5. Розподіл респонденток та респондентів за рівнем цивільної освіти (N=84, січень – лютий 2022)

Як видно з Рисунок 3.5, близько 30 % респонденток і респондентів уже мають цивільну вищу освіту на рівні бакалавра, спеціаліста або магістра.

ЯКА ВАША ПОЧАТКОВА МОТИВАЦІЯ ДО ЗДОБУТТЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ?

Рисунок 3.6. Розподіл респонденток та респондентів за мотивацією здобути військову освіту (N=84, січень – лютий 2022)

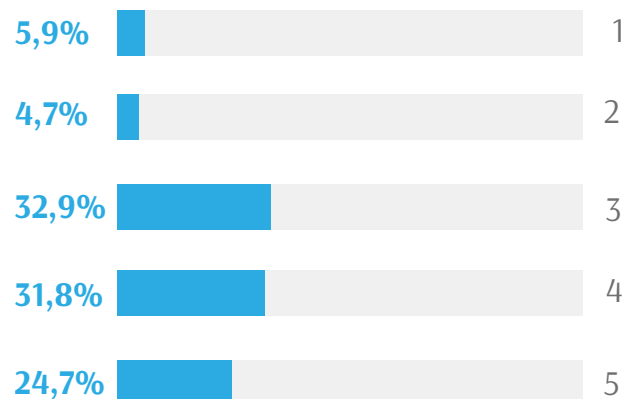
3.1.2. Вступ до військового навчального закладу

Респондентки та респонденти мотивовані до навчання бажанням зробити кар'єру у військовій сфері, а також громадянською відповідальністю реагувати на безпекові виклики України (див. Рисунок 3.6). Лише близько 11 % респонденток і респондентів пішли навчатися військової справи, щоб продовжити сімейний фах, тобто лише невелика кількість військовослужбовиць – «династійні». На запитання про початкову мотивацію здобути військову освіту (84 відповіді) майже 60 % вказало бажання зробити військову кар'єру і майже 50 % патріотичні / громадянські міркування. Ще 11 % не визначилися зі своєю мотивацією. Оскільки в цьому питанні можна було обрати кілька відповідей одночасно, сума відсотків перевищує 100.

Далі респонденткам і респондентам було запропоновано оцінити задоволеність процедурою вступу до військового закладу освіти за п'ятибальною шкалою, де 1 – зовсім незадоволені, 5 – цілком задоволені (див. Рисунок 3.7). Загалом анкетовані (84 відповіді) радше задоволені процедурою вступу до військового закладу освіти. Середнє значення задоволеності 3,65, медіанне 4, сумарно впевнено задоволені (оцінки 4 і 5) трохи більше ніж половина респонденток та респондентів, що означає, що існує значна потреба в удосконаленні.

ЧИ БУЛИ ВИ ЗАДОВОЛЕНІ ПРОЦЕДУРОЮ ВСТУПУ ДО ВІЙСЬКОВОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ?

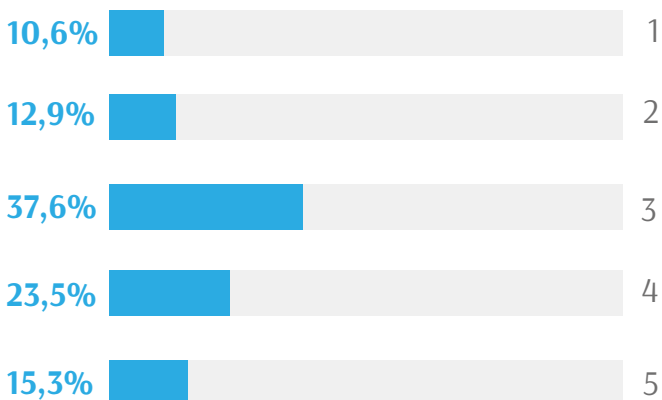
Рисунок 3.7. Розподіл респонденток та респондентів за задоволеністю процесом вступу (N=84, січень – лютий 2022)

3.1.3. Навчальний процес

Респонденткам і респондентам було запропоновано оцінити задоволеність якістю навчання у військовому закладі освіти за п'ятибальною шкалою, де 1 – зовсім незадоволені, 5 – цілком задоволені (85 відповідей). Як видно з Рисунок 3.8, середнє значення задоволеності якістю навчання 3,54, медіанне 4, загалом упевнено задоволені (оцінки 4 і 5) більше ніж 60 %.

Чи задоволені ви атмосферою навчання у вашому військовому закладі освіти?

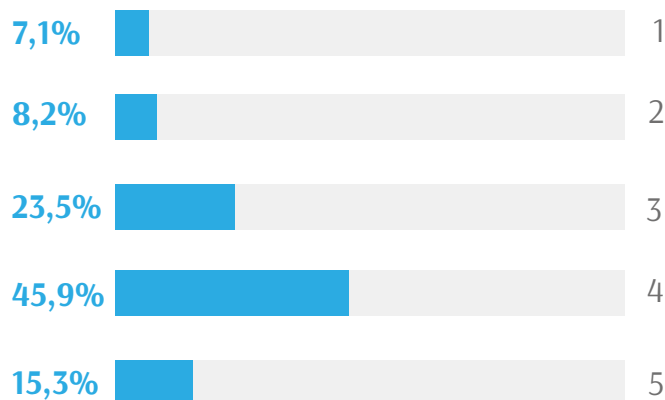

Рисунок 3.9. Розподіл респонденток та респондентів за задоволеністю атмосферою навчання (N=85, січень – лютий 2022)

За аналогічною п'ятибальною шкалою респондентки та респонденти оцінили свою задоволеність атмосферою навчання у військовому навчальному закладі (85 відповідей) (див. Рисунок 3.9). Тут оцінки значно гірші: середнє значення задоволеності атмосферою навчання дещо менше, ніж якістю навчального процесу, і становить 3,20, медіанне 3. Сумарно позитивно оцінили атмосферу навчання (оцінки 4 і 5) менше ніж 40 %.

Чи задоволені ви якістю навчання у вашому військовому закладі освіти?

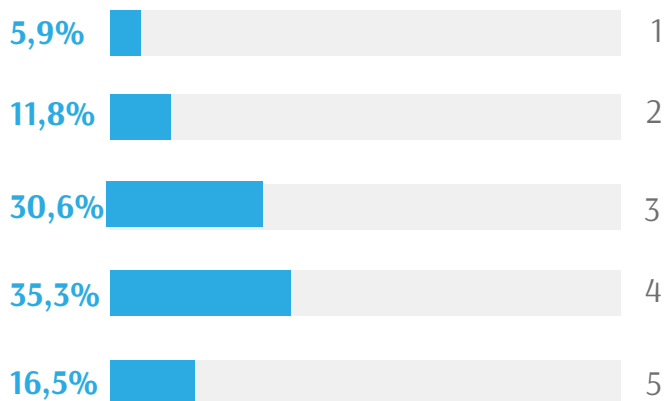

Рисунок 3.8. Розподіл респонденток та респондентів за задоволеністю якістю навчання (N=85, січень – лютий 2022)

Матеріально-технічним забезпеченням навчального процесу респондентки й респонденти радше задоволені, де 1 – зовсім незадоволені, 5 – цілком задоволені (див. Рисунок 3.10). Середня оцінка 3,45, медіанна 4, сумарно впевнено задоволена (оцінки 4 і 5) трохи більше ніж половина респонденток та респондентів.

Чи задоволені ви матеріально-технічним забезпеченням навчального процесу?

Рисунок 3.10. Розподіл респонденток та респондентів за задоволеністю матеріально-технічним забезпеченням навчального процесу (N=85, січень – лютий 2022)

3.1.4. Досвід дискримінації

Загальна задоволеність процедурою вступу не означає, що ґендерної рівності на цьому етапі вже досягнуто.

Як видно з *Таблиці 3.1*, при вступі до військового навчального закладу лише 41 % респонденток і респондентів (з 81, що дали відповідь) не стикалися з прямими заборонами для жінок і чоловіків. 5 % обрали відповідь «важко сказати», а решта 54 % стикалися з ними щонайменше один раз. Отже, більше ніж половина опитаних зазначила, що стикалася з цими заборонами, при цьому, як видно з відповіді на попереднє питання, загалом рівень задоволеності процедурою вступу досить високий. Можливо, це свідчить про низький рівень попередніх очікувань, де в результаті ситуація виявилася кращою, ніж очікувалося, або ж про те, що ці заборони нормалізовані й не сприймаються як такі, що псують враження від процесу. Одна з респонденток, яка обрала відповідь «ніколи» на всі три запитання, вказала, що її

позитивно здивували рівні умови вступу для чоловіків і жінок. Проте вона також зазначила, що їй не сподобалося, що кількість місць за держзамовленням для жінок була меншою, ніж для чоловіків.

Така сама ситуація і з несприятливими умовами: при вступі до військового навчального закладу лише 37 % респонденток і респондентів не стикалися з несприятливими умовами для жінок і чоловіків. 5 % обрали відповідь «важко сказати», а решта 58 % стикалися з ними щонайменше один раз.

Дещо подібна ситуація і щодо нешанобливого ставлення. При вступі до військового навчального закладу лише 27 % респонденток і респондентів не стикалися зі стереотипним і нешанобливим ставленням до жінок і чоловіків. Очевидно, стереотипне ставлення в тій чи іншій формі трапляється частіше, ніж прямі заборони. 4 % обрали відповідь «важко сказати», а решта 69 % стикнулися з ними щонайменше один раз, 67 % більше ніж один раз.

Таблиця 3.1. Розподіл респонденток за проблемами, з якими вони стикнулися при вступі (N=81, січень – лютий 2022)

Чи стикнулися ви з проблемами або стереотипами при вступі до військового закладу освіти?						
	Ніколи	Один раз	Кілька разів	Часто	Постійно	Важко сказати
З прямими заборонами для жінок або чоловіків	37,0 %	14,8 %	27,2 %	12,3 %	3,7 %	4,9 %
З несприятливими умовами для жінок або чоловіків	37,0 %	14,8 %	27,2 %	3,7 %	12,3 %	4,9 %
Зі стереотипним і нешанобливим ставленням до жінок або чоловіків	27,4 %	2,4 %	35,7 %	17,9 %	13,1 %	3,6 %

Абітурієнтка, яка обрала відповіді «кілька разів», вказала: «На етапі вступу йде постійна відмова абітурієнта як зі сторони керівництва підрозділу, де служить військова, так і від керівництва вишу».

Інша, яка обрала відповіді відповідно «постійно», «часто» й «постійно», зазначила, що «жодного шансу вступити на бойову спеціальність у жінок немає».

Загалом попри те, що процедурою вступу до військового навчального закладу рес-

пондентки й респонденти були переважно задоволені, існують і проблемні питання. Серед них згадана вище менша кількість місць для жінок згідно з держзамовленням, брак шансів у жінок потрапити на бойову спеціальність, демотивування абітурієнтки з боку як керівництва підрозділу, де вона служить, так і навчального закладу, а також корупція. Різні нормативи фізичної підготовки для жінок і чоловіків різні респондентки та респонденти відзначили і як позитивну, і як негативну сторону.

Таблиця 3.2. Розподіл респонденток та респондентів за проблемами, з якими вони стикнулися під час навчання

Чи стикалися ви з проблемами та стереотипами під час навчання у вашому військовому закладі освіти?						
	Ніколи	Один раз	Кілька разів	Часто	Постійно	Важко сказати
З прямими заборонами для жінок або чоловіків	35,4 %	19,5 %	24,4 %	8,5 %	4,9 %	7,3 %
З несприятливими умовами для жінок або чоловіків	33,3 %	14,3 %	32,1 %	10,7 %	4,8 %	4,8 %
Зі стереотипним і нешанобливим ставленням до жінок або чоловіків	23,5 %	7,1 %	36,5 %	14,1 %	14,1 %	4,7 %

З відповідей на анкету зрозуміло, що гендерна нерівність поширена в навчальному процесі. Під час навчання у військовому навчальному закладі лише 35 % респонденток і респондентів не стикалися з прямими заборонами для жінок або чоловіків. 7 % обрала відповідь «важко сказати», а решта 58 % стикалися з ними щонайменше один раз.

Загалом досить подібна ситуація і з несприятливими умовами для жінок і чо-

ловіків – під час навчання у військовому навчальному закладі лише 33 % респонденток і респондентів не стикалися з несприятливими умовами для жінок або чоловіків. 5 % обрала відповідь «важко сказати», а решта 62 % стикалися з ними щонайменше один раз.

Нешанобливе ставлення на підставі статі трапляється ще частіше, ніж прямі заборони або непрямі перешкоди. Під час навчання у військовому навчальному закладі

лише 23 % респонденток і респондентів не стикалися зі стереотипним і нешанолюбним ставленням до жінок і чоловіків. 5 % обрали відповідь «важко сказати», а решта 72 % стикалися з ними щонайменше один раз, 65 % – більше ніж один раз.

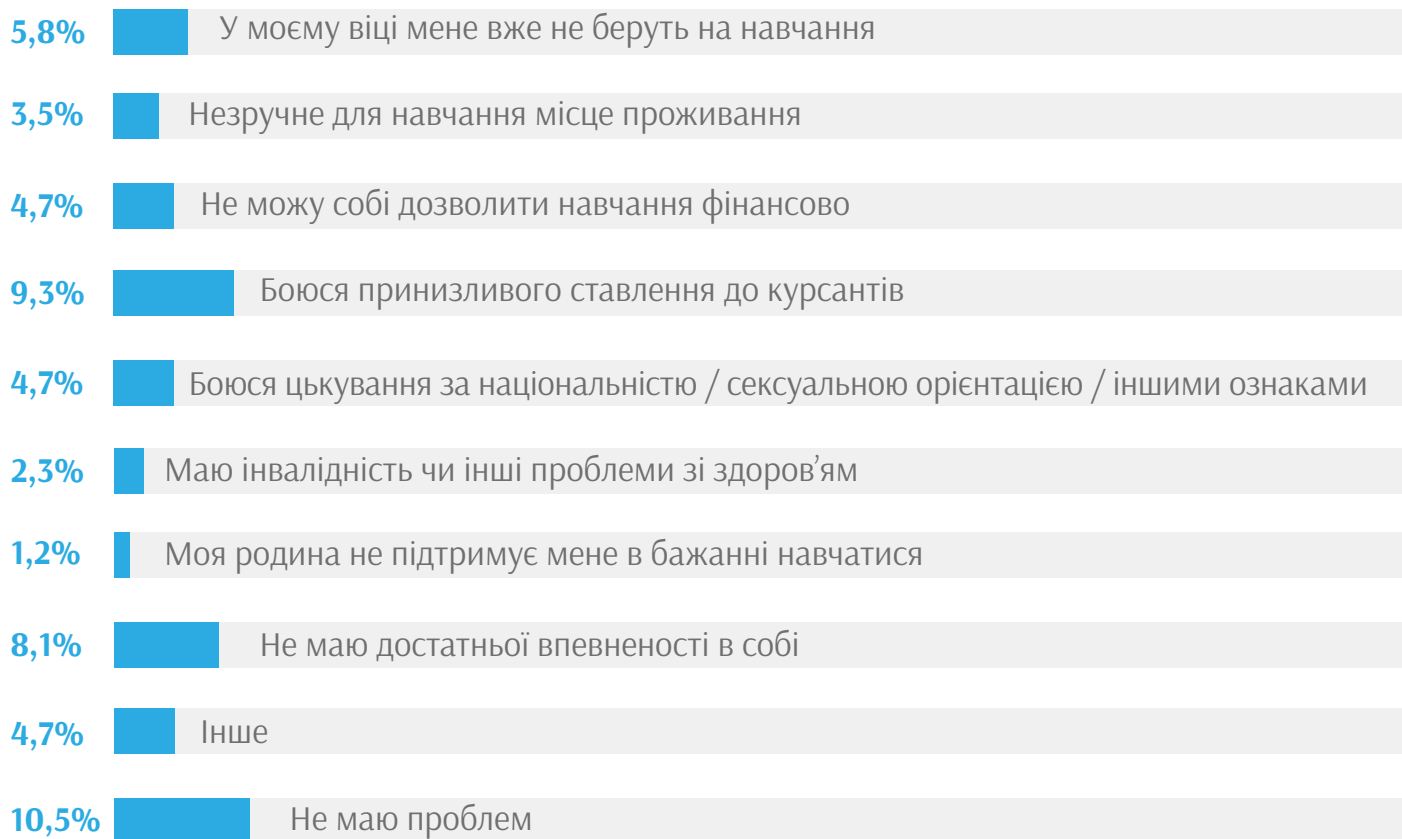
Загалом ці цифри, хоча і не можуть бути екстрапольовані на всі навчальні заклади, вказують на те, що організаційній культурі всередині військових навчальних закладів варто приділити додаткову увагу задля забезпечення гендерної рівності.

Більше ніж половина респонденток і респондентів відзначала **серед проблем і**

перешкод для жінок у навчальному процесі відсутність форми та взуття належного розміру, зневажливе ставлення, знецінення досягнень жінок (див. Рисунок 3.11). Майже половина респонденток і респондентів вказала на відсутність належного медичного обслуговування, близько третини відзначили неналежні умови проживання, нестачу успішних прикладів і занадто велику кількість інших проблем. Більше ніж 10 % відзначили як проблему сексуальні домагання. Це означає, що попри задекларовану рівність фактично діє непряма дискримінація, тобто в жінок існують суттєві труднощі в реалізації своїх прав і можливостей.

Чи маєте ви інші перешкоди для здобуття військової освіти?

Рисунок 3.11. Розподіл респонденток та респондентів за наявністю перешкод для здобуття військової освіти (N=37, січень – лютий 2022)

На запитання про наявність інших перешкод для здобуття військової освіти отримано загалом 37 відповідей. Близько 10 % від опитаних (9 осіб) зазначили, що не мають таких перешкод, інші 28 респонденток і респондентів (третина) вказали різні варіанти відповідей. На вибір з можливістю обрати кілька варіантів одночасно були запропоновані такі:

- У моєму віці мене вже не беруть на навчання
- Незручне для навчання місце проживання
- Не можу собі дозволити навчання фінансово
- Боюся принизливого ставлення до курсантів
- Боюся цькування за національністю / сексуальною орієнтацією / іншими ознаками
- Маю інвалідність чи інші проблеми зі здоров'ям
- Моя родина не підтримує мене в бажанні навчатися
- Не маю достатньої впевненості в собі
- Інше

Найпоширеніші проблеми – страх принизливого ставлення та брак достатньої впевненості в собі. Ці проблеми не завжди ідентифікуються як гендерно-зумовлені, проте закономірні при вступі на спеціальність, яка стереотипно вважається чоловічою. Наявність подібних проблем означає, що дівчат і жінок слід додатково мотивувати позитивними прикладами успішних жінок, які зробили військову кар'єру, зокрема на це може позитивно вплинути збільшення кількості жінок серед викладацького складу. Слід також гарантувати жінкам і дівчатам рівноправну та шанобливу атмосферу в процесі навчання.

В «інше» потрапили варіанти про брак мотивації (2 відповіді), перепони з боку керівництва (1 відповідь) і перебування в процесі здобуття другої вищої освіти.

Загалом, як видно з відповідей на анкету, дівчата та жінки мотивовані здобувати військову освіту, часто задоволені процесом вступу до військових закладів освіти та якістю навчання в них. Проте більшість з них тією чи іншою мірою стикалася з гендерною нерівністю при вступі та в процесі навчання – починаючи від нешанобливого ставлення за ознакою статі й закінчуючи прямими заборонами за ознакою статі. Фактично у навчальному середовищі діє непряма, а подекуди й пряма гендерна дискримінація. Це негативно впливає на можливості самореалізації дівчат і жінок у сфері безпеки і оборони.

3.2. Доступ жінок до військової освіти: експертна думка

Питання гендерної рівності у військовій освіті складається з двох компонентів. Перший – це **фактичні рівні права та можливості жінок** і дівчат отримувати навчальні послуги у сфері військової освіти. Другий – це **включення в програму навчання як загальної, так і специфічної для військової сфери та миробудування інформації про гендерну рівність**, яка впливає як на розуміння жінками та дівчатами своїх прав та обов'язків, так і гендерну рівність, яку впроваджуватимуть ці жінки та дівчата в процесі виконання своїх військових обов'язків. Питання фактичних рівних прав і можливостей своєю чергою доцільно розмежувати на **пряму** (документально закріплені нерівні права і можливості) і **непряму дискримінацію та наявність гендерних стереотипів** як у

студентки чи курсантки, так і в її навчальному оточенні, які впливають на комфорт у навчальному процесі. Так, попереднє дослідження проєкту «Невидимий батальйон» Інституту ґендерних програм задокументувало окремі факти сексуальних домагань і стереотипного ставлення у військових навчальних закладах, які негативно впливають на бажання навчатися і служити далі⁹¹.

«На військових насправді є два шляхи впливу, один – швидкий, але короткотерміновий, а другий – довгостроковий, але матиме більше позитивних результатів. Швидкий – це тиск, це наказ, тобто є наказ військовий, і ви вимушені його виконувати, і нікого не гребе його особиста думка, якою він там бризкає. Якщо цей шлях, тоді відповідно треба відповідальність за висловлення своїх суб'єктивних в неприйнятний спосіб і в несприятливих обставинах. Тобто на кухні він хай собі розкажує, що він там проти жінок в армії, але якщо він викладач у ВНЗ, то хай він трошки стулить пельку і розкажує про те, що жінкам місце в армії. Це такий, ну більш силовий метод, але насправді з військовими він працює доволі непогано. На жаль, вони до цього звикли. Другий шлях – це, звісно, безпосередньо освітня робота». (Експертка 1)

3.2.1. Пряма дискримінація

Станом на початок 2022 року юридично закріплено, що дівчата та жінки можуть вступати до військових навчальних закладів на рівних засадах. Процедура вступу

для жінок і чоловіків однакова, дещо відмінні згідно з принципом ґендерної чутливості лише нормативи фізичної підготовки, які вимагаються при вступі.

На думку експерток, юридичних перешкод, тобто прямої дискримінації дівчат, зараз не існує, проте чинна організаційна культура характеризується **«династійністю»** при вступі (надання переваг абітурієнткам, що походять з військових родин) і вибором дівчатами традиційно «жіночих» (тобто небойових) військових спеціальностей ще на етапі вступу. Проте одна з експерток згадала прецеденти неодноразових прямих відмов у вступі до ВВНЗ через статі, щоправда, зрештою, ситуація розв'язалася на користь абітурієнтки.

Важливим аспектом, який відрізняє сферу військової зайнятості від цивільної, є наявність замовлення на випускників і випускниць військових навчальних закладів від військових частин. Експертки припускають потенційний простір для ґендерної дискримінації на етапі такого замовлення, що може призвести до труднощів з працевлаштуванням жінок, які успішно закінчили навчання, і рекомендують дослідити цю тему більш детально.

Загалом, за даними експертів, щонайменше на професійних курсах підготовки сержантського (старшинського) складу базового та середнього рівнів протягом року проходить навчання близько 15 % військовослужбовців-жінок (від загальної кількості тих, хто навчається). Приблизно такі самі показники й успішності закінчення навчання, отже, майже всі здобувачки освіти роблять це успішно.

⁹¹ Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні (соціологічне дослідження) / текст та заг. ред. Тамари Марценюк; Інститут ґендерних програм. Київ : [б. в.], 2021. 200 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20138>

3.2.2. Непряма дискримінація та стереотипне ставлення

«Я вчився у ліцеї, але не у військовому, а у звичайному, фізико-математичний клас закінчував, от. І до нас приходили дядьки у формі. Там полковник, і таке, от нас треба, щоб ви поступали туди-то чи, наприклад, там у міліцію, ми вам радимо. [...] А дівчатам полковник той, який до нас приходив агітувати, вже прізвища не згадаю, він казав, що я вважаю, що жінки – це супервиконавці, вони дуже ретельні, вони дуже вмотивовані, але їхнє місце в сім'ї, вони не повинні носити форму, погони – це не для них, це загубить їм все життя... Ну і таке інше. Тобто «дівчата, я мушу вам це сказати зразу, що ви в міліцію не йдіть». Чи він був правий, чи він був неправий? Він так же... «я вам як батько кажу, у мене в самого є донька»... Ну от такі-от слова». (Експерт 4)

Процес збільшення кількості жінок спершу у військових навчальних закладах, а згодом і на роботі у сфері безпеки і оборони, на думку експертів, зараз може **не сприйматися і не розумітися чоловічою частиною сектору**. Ідеться, зокрема, про те, що для чоловіків зростає конкуренція за посади, гроші та інші ресурси. Також, як указує одна з експертів, чоловіки рядового, старшинського та сержантського складу, зокрема старшого віку, можуть з упередженням ставитися до молоді жінки, яка здобула освіту, достатню для призначення її на офіцерську посаду, і відмовлятися дотримуватися належної ієрархії та виконувати її накази. Експертам відомі випадки поширення гендерних стереотипів, а також коли в процесі навчання хлопці розповідали дівчатам, що їх ніхто слухатися не буде. Це, на думку експертів, негативно

впливає на мотивацію до успішного закінчення навчання.

«Коли я питаю чоловіків, чи ви хочете, щоб вами керувала жінка? Зараз у курсантів і офіцерів. Моя зараз думка, приблизно 70–80 % кажуть «ні». (Експерт 5)

Серед військовослужбовців старшого покоління досі поширені радянські стереотипи про образ армії, де на бойових і керівних посадах відсутні жінки. Експерти загалом вважають армію інертною і консервативною структурою, яка може чинити опір змінам чи щонайменше не поспішати їх впроваджувати.

«Я думаю, що більшість з наших, вони не бачать цієї проблеми, ось так. Бо офіцери, які, ну любі Боже правду, були курсантами в мого батька, це був далекий тисячу дев'ятсот сімдесят... Я вже не пам'ятаю який рік, до олімпіади одним словом. Це ще був застій, і в них не було цих питань. І, до речі, є такий... Навіть не один, а кілька фільмів, оцеї навколовійської тематики, радянських там... Я зараз не згадаю назв.. «В зоні особого внимания», щось типу цього... Там «Будь ты проклят, капитан Тарасов»... усі курсанти рязанського повітряно-десантного казали. Вони пробували порушити ці питання, але образ «солдат служить, девушка ждет» – він ніяк, ну поки що він іще не стерся». (Експерт 4)

Фактичний **брак видимих військових лідерів**, які могли б дати дівчатам рольові моделі з урахуванням гендерної специфіки набуття цього лідерства, також не допомагає аналізувати це лідерство й працювати над його розширенням. Відзначається брак жінок серед викладацького складу військових навчальних закладів.

«Я знаю маленькі команди, де вони давно стали лідерами, особливо в бойових умовах. І такі випадки є. Ну ми поки їх не вивчаємо, не описуємо, як це вдалося жінці в середовищі військовому. А це треба досліджувати нам, саме аспекти лідерства. Чому? Тому що ми маємо ці моделі далі впроваджувати в навчальні заклади». (Експерт 5)

Експерти також відзначають загальну **закритість і неpubлічність військової сфери**, а відповідно і складність з'ясування стану справ з фактичним дотриманням рівності в підрозділі.

«Як вони працюють, чи їм довіряють, чи навпаки там доручають десь, чи навпаки якось оберегають... Цього ж ніхто не розкаже, це треба бути безпосередньо в підрозділі. [...] Але, ви ж розумієте, що це армія, ніхто не прийде і не буде розказувати, якщо були якісь труднощі, це все закрито всередині колективу». (Експерт 4)

«Ви знаєте, кожне восьме березня мене обдзвонюють мої викладачі знайомі військових дисциплін отих по школах і питаються: «Нам потрібна жінка-військовослужбовець на 8 березня. Вона там розкаже про службу, а ми її привітаєм гарно квітами. Нехай вона прийде». І мене так [сміється] смикає всередині, що просто кажу: «А на 6 грудня ви її чого не запросили? Власне, га? Бо її день 8 березня?» (Експерт 4)

Також експерти виділяють наявність так званого **«доброзичливого сексизму»**, тобто занадто поблажливого ставлення до жінок як до більш слабких і менш здатних виконувати поставлені завдання та витримувати навантаження. Самі жінки інтерналізували таке ставлення і можуть його очікувати до себе. Експерти відзначають також гіршу психологічну готовність дівчат до подальшої служби, наявність більшої кількості страхів.

З іншого боку, один з експертів вказав, що, за даними соціологічного опитування, проведеного Науково-дослідним центром гуманітарних проблем ЗСУ у 2020 році:

«...протиріччя, які б спостерігалися в армійському середовищі у ході впровадження принципів гендерної рівності, відсутні. Спротиву з боку військовослужбовців-чоловіків немає». (Експерт 8)

Така відмінність може вказувати на відсутність бажання консервативної структури визнавати, що вона має певні проблеми.

Залишається актуальною, хоча і меншою мірою, ніж раніше, **проблема інфраструктурного забезпечення** курсанток і студенток формою, білизною тощо.

3.2.3. Гендерна компетентність у військовій освіті

Експертки відзначають, що на сьогодні в усіх ВВНЗ є радниці з гендерних питань, які проводять заняття з підвищення гендерної грамотності та впроваджують

⁹¹ Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні (соціологічне дослідження) / текст та заг. ред. Тамари Марценюк; Інститут гендерних програм. Київ : [б. в.], 2021. 200 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20138>

коректну комунікацію. Проте станом на зараз це позаштатна неоплачувана посада, що впливає на обсяги роботи, яка проробляється. Для того, щоб зробити посаду ґендерної радниці штатною, потрібно внести ряд змін у нормативно-правову базу на різних рівнях, а також закласти відповідне бюджетне фінансування. Цей процес уже ініційований, але на момент написання дослідження ще не завершений.

Конференції з ґендерних питань та модулі навчання з ґендерних питань протягом останніх років включаються в роботу військових закладів освіти. У ВВНЗ, ВНП ЗВО, закладах фахової передвищої військової освіти, військових ліцеях до освітніх програм підготовки здобувачів і здобувачок включено тематику про участь жінок у місіях з підтримання миру та безпеки.

Проте досі бракує більш глибокого підходу, який би не просто навчав базового розуміння ґендерної грамотності, а й інтегрував її у більш специфічну фахову підготовку. Тут, на думку експерток, ще бракує розуміння, для чого це слід робити і як саме. Зараз це залишається на рівні персональної відповідальності викладачів.

«Модулі щодо ґендерної освіти – вони є. Наскільки включений ґендерний компонент у програми, наприклад, уже фахової підготовки, то скоріше ні, ніж да, тому що немає розуміння для чого. І тут скоріше ми знов впираємось в стереотипи». (Експертка 2)

«Ми робили дослідження спільно з Міністерством [освіти та науки], називається «Навчати і навчатися. Як і куди зростати українському вчительству», і там певним

чином були побудовані запитання в опитувальнику, які дали можливість виявити усвідомлені й неусвідомлені потреби українських освітян. І от якраз серед неусвідомлених потреб дуже чітко постала потреба в компетентностях у плані недискримінаційних підходів у навчанні, тому що десь вони казали: «Ні, ми тут усе розуміємо», а коли ставилися практичного характеру запитання, ставало зрозуміло, що вони дуже стереотипно, упереджено працюють, тому це неусвідомлена потреба». (Експертка 7)

У 2020 році також були розроблені методичні рекомендації щодо впровадження ґендерних підходів у військову освіту, що експерти відзначають як позитивні зрушення.

Експертка з цивільної освіти вказує, що в цивільній освіті останніми роками здійснюється антидискримінаційна експертиза шкільних підручників за розробленою методологією, зі стандартами написання висновків, сертифікацією експертів і галузевою комісією при Інституті модернізації змісту освіти МОН, і цей досвід може знадобитися і системі військової освіти також. До стандарту професійної компетентності педагога, який викладає у середніх закладах освіти, зараз включена антидискримінаційна складова.

З досвіду експертки з цивільної освіти, оскільки реальне розуміння ґендерної рівності вимагає тривалого переосмислення в кожному індивідуальному випадку, регулярне систематичне навчання з меншою кількістю людей на ключових посадах, які є лідерами у своїх середовищах, буде більш ефективним, ніж проведення одно-дводенних тренінгів, які охоплюють більшу кількість людей.

«Коли людина змінює світогляд, вона дуже легко вже тоді екстраполює весь цей новий досвід на ту сферу, у якій вона викладає». (Експертка 7)

3.3. Результати глибинних інтерв'ю

3.3.1. Вступ до військових закладів освіти

У межах дослідження відбулося 11 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з 10 жінками і 1 чоловіком, які мають досвід навчання у військових закладах освіти. Завдання цього розділу полягає в тому, щоб показати особистий досвід вступу до військових закладів освіти та навчання в них. Респонденткам і респондентові було запропоновано розповісти про свій досвід вступу до військових навчальних закладів. Хоча формально вступ до них відкритий для жінок і дівчат, одна з респонденток, нещодавня випускниця військового ліцею, отримала інформацію від однієї з військових академій про те, що дівчат туди не приймають, і це вплинуло на її вибір вступати до іншого закладу. Інша респондентка перед спробою вступу перевірила формальну доступність спеціальності, яка виявилася недоступною фактично:

«Потім я подивилася, тоді ж якраз це було, гендерна рівність вона тільки набирала оборотів, але в 18-му, якщо не помиляюсь, якраз чи наприкінці 17-го, чи початку 18-го розширили список спеціальностей, де може жінка займати посади. Я його перевірила, там у 18-му році набирали на артилерію і механізованих підрозділів, я перевірила, чи я можу, ну чи підходить мені як для жінки. Там

писалось, що так, артилеристи можуть бути, бо я у 18-му на артилерію поступала. І вже коли туди приїхала, ну сказали, що не можна. Хоча я була впевнена, що фізичну підготовку я здам, диплом... у мене був хороший, я відмінно навчалася. Ну я не бачила просто ніяких перешкод, крім того, що сказали, що дівчат того року не набирають». (Респондентка 9)

«Там єдина проблема те, що там насправді дівчат беруть менше, ніж хлопців, якщо там приїхало нас двадцять, пройшло там три, от, хлопців ну в першу чергу. Але я їх також розумію, тому що їм вигідніше взяти там хлопця, ніж дівчину. Не можуть взяти двадцять дівчат і три хлопця». (Респондентка 9)

Через наявність **вікових обмежень** при вступі респонденткам відомі випадки затягування, коли абітурієнткам під різними приводами (загублені документи тощо) відмовляли у вступі кілька разів, доки вони не перетнуть вікову межу (у випадку, відомому респондентці, ця межа становила 30 років).

Респондентки також указують на можливу **дискримінацію і корупцію при вступі** на навчання від командира підрозділу, який має дозволити проходження навчання. Це стосується не лише тривалого навчання у військових закладах освіти, але й коротких курсів підвищення кваліфікації:

«Бувають такі випадки, що дівчата служать і вони хочуть змінити військову спеціальність, пройти навчання. Наприклад, вона зрозуміла, що вона хоче піти на безпілотної працювати, вона була міномьотчицею. Вона просто для себе відчуває, що вона хоче змінити рід діяльності, але

продовжувати військову службу. Буває таке, що вона підходить до командира, каже: «Я хочу перевестися, я хочу пройти навчання». Їй можуть сказати, що ні, є хлопці, ми хлопців навчимо, а ти працюєш – ну і працюй, якщо не хочеш працювати, тоді мандруй звідси з армії, розривай контракт і т. ін. Є і такі випадки». (Респондентка 2)

«Я попросила, щоб мене відправили на цей тримісячний курс, на що мені відмовили. Мені відмовляли ще декілька разів після. Кажали, що посади мені не буде, хоча в нас і в батальйоні, і взагалі в бригаді були посади, які відкрили для жінок, але на ті місця чекали когось чи з декрету, чи знайома чиясь мала прийти. Тому мене й не ставили. Мене відмовляли, тож через рік я звільнилася та повернулася до мирного життя». (Респондентка 10)

Респондентки також вказують на можливу **«династійність»** при вступі та в подальшому навчанні, тобто на ситуації, коли жінки з родин військових мають певні переваги над іншими. Таке явище не відповідає засадам військової доброчесності, оскільки створює несправедливі переваги одним абітурієнткам над іншими, простір для корупції, і його потрібно викорінювати. Подальше працевлаштування за здобутою військовою освітою також може бути проблематичним, хоча це і не є проблемою власне закладів військової освіти як таких. Тут також існує простір для корупції й зловживань, зокрема і «династійності», що означає на практиці не лише труднощі для жінки, яка витратила свій час і зусилля на професійну підготовку, яку вона не може застосувати, а й неефективне використання бюджетних коштів, витрачених на навчання такої людини.

«От я вчилася за спеціалізацією як [...]. Освіта на папері є. Практичного застосування тої освіти, тобто попасти за військово-обліковою спеціальністю у війська, є фактично не реально. Якщо звичайна людина, без зв'язків якихось, ще щось, хоче піти у військо, її просто не візьмуть. [...] Тому що в тебе можуть бути ідеальні всі результати, але якщо знайдеться якийсь чоловік, який при вищих погонах, який скаже, що жінок не пропустити, її не пропустять. Тобто якщо в неї немає коханця, немає батька, немає ще когось, ці двері фактично закриті, фактично ти б'єшся головою об стіну. Тобто якби освіта є, перешкод її здобути не було, а її застосування – або перекваліфікуватися, це переважно на психологів». (Респондентка 11)

3.3.2. Навчання у військових закладах освіти

Респонденткам і респондентові було запропоновано розповісти про свій досвід навчання у військових навчальних закладах. Загалом у процесі навчання, коли жінка вже вступила до військового навчального закладу, мало простору для прямої дискримінації, проте залишається можливість для нешанобливого ставлення, недоречних сексистських коментарів, ґендерних стереотипних насмішок (наприклад, над жіночим парадним кроком). Респондентки називають такі випадки, згадуючи, зокрема, коментарі про те, що жінкам не місце в армії і що їх як командирів не будуть слухатися. Джерелом таких коментарів і насмішок є і викладачі, і однокурсники-хлопці, і інші чоловіки.

«В мене син навчається у [...] у військовому ліцеї. Перший курс

тільки. Наступний рік вже повідомили, що буде взвод дівчаток. То хочу вам сказати, там же всі офіцери в шоке. Ще той рік не настав, вони вже морально готуються. [...] Це, знаєте, наш менталітет, ні нас не готували, ні дітей наших не готують до того, що в принципі ми рівні, ми одинакові, що чоловік, що жінка». (Респондентка 10)

«Це було більше вже в ліцеї, так як офіцери вважали не зовсім за потрібне те, щоб дівчата поступили в інститут. До нас було не завжди гарне ставлення. З боку деяких офіцерів воно було прискіпливим навіть. І було не зовсім справедливо щодо того, що, наприклад, були дівчата, у яких батьки займають високі посади, і їх, можна сказати, прикривали, а ми страждали за рахунок цих дівчат». (Респондентка 3)

«Нас взагалі називали жіночою групою, усі сміялися, як то хлопцям не повезло з нами працювати, але впродовж п'яти з половиною років з цим боролися». (Респондентка 4)

При вступі до військових навчальних закладів хлопці й дівчата складають різні нормативи, що пов'язано з різним рівнем фізичної підготовки станом на закінчення школи, оскільки і в школі нормативи фізкультури для хлопчиків і дівчаток різні. Теоретично ця початкова різниця в підготовці має вирівнюватися в процесі навчання. Респондентки по-різному ставляться до початкових нормативів, оскільки по-різному оцінюють значущість фізіологічних відмінностей хлопчиків і дівчаток. Проте забезпечення реальної прикладної рівності прав і можливостей має враховувати і фактичні можливості здобути належну підготовку.

«Багато хто ще приїжджає з селищ, де в принципі немає можливості нормально підготуватися, а вже потім під час навчання – так, у нас є стадіон і є можливість, є інструктори, які правильно навчають, як бігати, як правильно дихати». (Респондентка 4)

Проте на практиці фізична підготовка в процесі навчання не завжди вирівнюється, що означає, що фактично нижчий рівень підготовки може надалі стати перешкодою при прийомі на службу або при здійсненні служби.

«[Потрібно] Більше спортивних секцій для дівчат. Тут приділяють увагу все-таки більше хлопцям, тут є різні гантелі, пауерліфтинг і все в такому плані, а для дівчат це фітнес, волейбол і відтискання лежачи, і все». (Респондентка 3)

3.3.3. Позанавчальні аспекти перебування у військових закладах освіти

Респондентки розповідають про випадки так званого **«доброзичливого сексизму»**, тобто поблажливого ставлення до дівчат і жінок. Практичні полегшення для дівчат при навчанні, наприклад менший час перебування в нарядах, на думку респонденток, можуть стати причиною погіршення ставлення до них. Тут слід розуміти, що самі курсантки та студентки не відповідальні за наявність таких полегшень, але від погіршення ставлення потерпають саме вони. Доцільно уніфікувати подібні вимоги як з метою недопущення наявності формальних підстав для поганого ставлення до дівчат, так і більш справедливого ставлення до хлопців, які не мають нести більші навантаження тільки через свій

ґендер. Виконання завдань, які не стосуються безпосередньо навчального процесу (наприклад, прибирання снігу на території чи розвантаження привезеної чистої білизни), – прояв радянського дисциплінарного підходу, їх не потрібно ставити курсантам і студентам узагалі незалежно від ґендеру, цим має займатися персонал навчального закладу.

«У мене було в підрозділі три взводи хлопців, один взвод дівчат. І різницю в командуванні я відчував, адже як я звик до хлопців, як узагалі це працює, як з ними працювати, командувати, то з дівчатами треба було трошки тактику змінювати. А це там таке не прокатувало. Як мінімум, усі розуміють, що в психічних, таких психологічно навантажених ситуаціях людина може автоматично підвищувати голос. От з дівчатами краще цю психічну ситуацію тримати в собі і лишній раз перемовчати, перечекати, а потім уже давати команди та взагалі пояснювати». (Респондент 1)

Залишається неврегульованим питання **вимог до зовнішнього вигляду** курсанток і студенток (зачіска, манікюр тощо), що породжує суперечки та конфліктні ситуації там, де не збігаються персональні вподобання курсантки чи студентки та педагогічного складу. Деталізація та стандартизація цих вимог у статутній документації на рівні МОУ дозволить зняти напруження в цьому питанні.

ґендерно чутливий підхід до **забезпечення військовою формою** належних розмірів почасти залишається невпровадженим. У формі незручного розміру та покрою курсантки та студентки почувуються некомфортно фізично та психологічно. Навіть якщо форма з'являється в

наявності, вона не завжди є вчасно. При видачі форми відповідальні особи можуть віддавати перевагу хлопцям.

«Немає поділу на жіночу й чоловічу форму, тобто форма усім видається одного зразка. Ну з розмірами проблеми немає, тобто форму видають твого розміру. Якщо її немає, то згодом її привозять на склади, просто треба почекати, але все одно всім дають форми свого розміру. Звичайно, трошки вона незручна в тому плані, що вона ніяк не підлаштована під жіночу анатомію, вона все-таки робилася на чоловіків. Тобто там кітеля можуть не сісти, ну вони занадто для нас довгі, для жінок, для нашої анатомії. На хлопцях вони нормально сидять, а на нас...» (Респондентка 6)

Одна з респонденток відзначила відсутність у приміщенні навчального закладу жіночих туалетів, попри те, що наявність ґендерно чутливої інфраструктури закріплена на нормативному рівні (детальніше про це в Розділі 1).

Розуміння ґендерної рівності під час навчання також недостатнє. У навчальні програми розуміння ґендерної рівності не включене або включене мінімально, що означає, що цей термін, який часто «на слуху», зараз трактується довільно або навіть з елементами знуцання. Інформація про ґендерну рівність у миробудуванні також не викладається або викладається не всюди.

«Чоловікам треба пояснити різницю між, наприклад, якимось загальноприйнятими нормами, правилами, етикетом і ґендерною рівністю, адже вони часто в різних питаннях, які не стосуються ґендер-

ної рівності, застосовують цей термін. Наприклад, елементарно стоїмо ми в черзі в їдальню чи в будь-який черзі. Вони говорять: «Гендерна рівність – стій після мене». Мені нема проблем постояти після нього, але мене загіває, що вони не компетентні в цьому питанні і отак його застосовують». (Респондентка 7)

«Усі ставляться до цього як до фізичної якості. Я стою на КПП і ти повинна стояти на КПП. На мою думку, це має бути трактування ще й того, що жінка це... вона може

займати такі самі посади, як чоловік». (Респондентка 5)

Респондентки також вказують на брак викладачок і прикладів лідерок, на брак неформального спілкування з досвідченими військовослужбовицями, які могли б поділитися досвідом, стати джерелом натхнення чи вислухати. Брак або мала видимість успішних жінок у секторі безпеки може стати аргументом на користь гендерної нерівності, оскільки, як указують респондентки, чоловіки не будуть шукати прикладів таких жінок за власною ініціативою.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Загалом жінки та дівчата зацікавлені в здобутті середньої спеціальної та вищої військової освіти, причому йдеться не лише про тих, для кого це сімейний фах. Мотивацією для вступу на навчання є як саме бажання зробити військову кар'єру, так і громадянські та патріотичні міркування, що цілком логічно в контексті того, що з 2014 року і дотепер Україна обороняється від військової агресії Російської Федерації. Серед факторів, які протистоять цій мотивації, жінки та дівчата називають невпевненість у власних силах, страх принизливого ставлення до себе в процесі навчання, а також вікові обмеження.

Процедурою вступу на навчання респондентки й респонденти загалом радше задоволені, хоча і відзначають у процесі вступу наявність прямих чи непрямих перешкод за ознакою ґендеру, наприклад меншу кількість місць для дівчат за державним замовленням. Самим процесом навчання вони, утім, задоволені дещо менше, і тут страхи подекуди виправдовуються. Більшість респонденток і респондентів дослідження так чи інакше стикалися з прямими заборонами для жінок або чоловіків, несприятливими умовами для жінок і чоловіків або ж з іншими формами несприятливого ставлення до жінок і чоловіків. Серед основних причин незадоволеності процесом навчання як самі респондентки і респонденти дослідження, так і експертки й експерти вка-

зують такі:

- нешанобливе або поблажливе ставлення з боку чоловіків (як викладацького складу, так і курсантів), не виключаючи також пряму дискримінацію та сексуальні домагання;
- брак належної інфраструктури (форми, взуття, спортивних секцій);
- нестандартизовані, а отже, безпідставні вимоги до зовнішнього вигляду;
- брак жінок серед викладацького складу і загалом брак позитивних прикладів жінок, що успішно зробили військову кар'єру.

Ще однією проблемою є ґендерна дискримінація при прийомі на військову службу після закінчення навчання. Таким чином, жінка може опинитися в ситуації, коли вона здобула військову освіту, проте не може її надалі застосувати. Навчальні програми та матеріали загалом не містять видимого фокусу на ґендерних аспектах миробудування, а також не проходили ґендерної та іншої антидискримінаційної експертизи.

Рекомендується загальне виховання доброчесності, включаючи нульову толерантність до корупції, і детальніше опрацювання проблемних питань як на рівні окремих політик навчальних закладів, так і політик МОУ.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Ганна Гриценко

Доступ жінок до військової освіти – вагома складова ґендерної рівності в секторі безпеки і оборони, яка своєю чергою – важлива частина як обороноздатності держави Україна, так і ґендерної рівності в суспільстві загалом. Після того, як дівчата отримали дозвіл навчатися у військових ліцеях, а видимість жінок у сфері безпеки і оборони у 2014–2022 роках значно зростає, збільшилася і їх кількість у військових закладах освіти – як вищої, так і середньої спеціальної.

Громадськість загалом схвалює можливість жінкам здобувати військову освіту, притому, очікувано, жінки підтримують цю ідею дещо більше, ніж чоловіки, хоча і менше в цьому впевнені. Самі здобувачки військової освіти відтепер часто керуються як патріотичними й громадянськими міркуваннями, так і цілеспрямованим бажанням поєднати своє життя із сектором безпеки і оборони, так звана «династійна» мотивація не домінує. Абітурієнтки загалом не завжди впевнені у своїх силах і не завжди розраховують на сприятливу та доброзичливу атмосферу під час навчального процесу, проте попри ці перешкоди вступають на навчання й успішно закінчують його. Цей факт сам собою – прогрес у сфері досягнення ґендерної рівності, хоча, очевидно, на практиці лише один з перших кроків. Подальші кроки мають полягати у створенні комфортних умов для навчання жінок військової справи.

Особливість закладів військової освіти полягає в їх подвійному підпорядкуван-

ні як Міністерству оборони України, так і Міністерству освіти і науки України. На законодавчому рівні та на рівні базової політики цих двох міністерств ґендерна рівність закріплена рамково, проте всередині самих навчальних закладів, попри поступові зміни на краще, усе ще залишається простір для прямої або непрямой дискримінації, нешанобливого або по-блажливого ставлення до курсанток, а також корупції, яка неодмінно виникає там, де бракує доступу до певних благ. Жінки досі не мають рівного доступу до всіх офіцерських посад, і, щоб це виправити, потрібно внести зміни в підзаконні акти. Окрім цього, попри загалом позитивну оцінку процесів вступу до військових закладів освіти та навчання в них, більшість респонденток і респондентів цього дослідження, а також експертки й експерти в процесі своєї роботи стикнулися з тим чи іншим варіантом нерівності прав та можливостей жінок і чоловіків як при вступі до військового закладу освіти, так і в процесі навчання. Неуніфіковані між навчальними закладами правила прийому та ґендерні квоти на держзамовлення підсилюють проблему нерівності.

Під час навчання, окрім сексистського ставлення до дівчат і жінок, існують й інші проблеми. Забезпечення зручною формою – досі не розв'язане питання попри кілька років публічного обговорення цієї теми. Вимоги до зовнішнього вигляду дівчат і жінок не закріплені в статуті, а отже, не стандартизовані, що породжує конфліктні ситуації. Існують також обмеження на вступ за віком.

Навчальні матеріали військових закладів освіти не проходили антидискримінаційної експертизи, а інформація про ґендерну рівність у миробудуванні включена в навчальну програму мінімально. Також не вистачає жінок серед викладацького й менторського складу, як і інших прикладів жінок, які зробили успішну військову кар'єру. Брак упевненості у своїх силах, підкріплений нешанобливим ставленням, демотивує навчатися. Окрім цього, відзначається наявність ґендерної дискримінації при прийомі на роботу по закінченні військової освіти, що призводить до того, що навчальний час курсанток, як і гроші платників податків на це марнуються.

Як на рівні самих навчальних закладів, так і двох профільних міністерств рекомендовано надалі розробляти та впроваджувати деталізовані антидискримінаційні політики, спрямовані на досягнення рівності на рівні нормативних актів, інфраструктури навчальних закладів та атмосфери в них. Загальне виховання цінності доброчесності також мінімізує корупційну складову при прийомі на навчання або на роботу після закінчення навчання.

Загалом відданість цінностям ґендерної рівності та недискримінації посилить як саму армію демократичної та вільної держави Україна, так і все суспільство, найсміливішою частиною якого вона є.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вікторія Олійник, Вікторія Фацієвич

Рекомендації суб'єктам законодавчої ініціативи

Передбачити можливість використувати відпустку для навчання, зокрема для складання екзаменів на сесіях, під час дії особливого періоду, який уже триває з 2014 року і не відомо, коли закінчиться. З огляду на повномасштабне вторгнення РФ на територію України варто передбачити певні запобіжники. Пропозиція може полягати в обмеженні такого права за умови потреби забезпечення підвищеної бойової готовності.

Рекомендації Міністерству внутрішніх справ України й Міністерству оборони України

Забезпечити інфраструктурні й матеріально-технічні умови закладів освіти сектору безпеки і оборони для навчання дівчат (у сфері медичного обслуговування, забезпечення анатомічно адаптованою формою належного розміру тощо).

Сприяти застосуванню в освітньому процесі методичних рекомендацій щодо інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони, навчальні матеріали, а також запровадити інститут антидискримінаційної експертизи навчальних матеріалів (підручників тощо).

Розробити стандарти для підготовки курсу лекцій, з якими представники центрів комплектування, військовослужбовці ре-

гулярно відвідуватимуть старші класи в школі, а начальники військових частин, ліцеїв читатимуть їх для військовослужбовців і ліцеїстів.

Здійснювати моніторинг рівного доступу до освіти, освітніх пільг серед молоді, військовослужбовців і ветеранів незалежно від статі, а також нульового толерування корупції та вживати оперативних заходів реагування у випадку виявлення порушень.

Рекомендації військовим закладам вищої освіти

Вивчати і впроваджувати ґендерну компетентність як складову професійної компетентності учасників освітнього процесу сектору безпеки і оборони України.

Забезпечити інфраструктурні та матеріально-технічні умови у своїх закладах для навчання дівчат.

Проводити ґендерний аудит власних навчальних закладів, адаптувавши методологію ґендерного аудиту, розроблену Міністерством освіти і науки України.

Запроваджувати внутрішньоуніверситетські політики забезпечення ґендерної рівності, недискримінації та протидії сексуальним домаганням, беручи до уваги міжнародний досвід, а також напруження українських закладів вищої освіти.

Рекомендувати працівницям і працівникам,

а також студентству пройти онлайн-курс «Гендерна рівність та протидія сексуальним домаганням у військовій сфері» на платформі «Prometheus».

Створити дорожню карту вступника до військового університету, яка б простою мовою схематично зобразила процедуру вступу.

Підтримувати мотивацію дівчат та жінок при вступі до військових навчальних закладів і в процесі навчання (зокрема, шляхом збільшення кількості ветеранок / військовослужбовиць на викладацьких посадах).

Виховувати організаційну культуру, де жінки не будуть отримувати ані принизливого, ані поблажливого ставлення. У цьому контексті також важливо забезпечити відсутність більших навантажень на хлоп-

ців і чоловіків, скасувати завдання, які не стосуються навчального процесу.

Рекомендації ЗМІ

Виробляти більше фахових сюжетних матеріалів (зокрема, новин) з питань гендерної рівності у військовій сфері; уникати сексизму та інших дискримінаційних візуальних і текстуальних матеріалів у медійній продукції.

Посилити інформування про можливість навчання за військовим напрямом і процедуру вступу серед цільової аудиторії, щоб цивільна молодь вступала до вищих військових навчальних закладів, а військовослужбовці здобували нові знання в спеціальних університетах для просування по службі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербовська М. Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через статтю // Повага, 9 серпня 2018 року. URL: <http://povaha.org.ua/schonajmenshe-trom-zhinkam-vidmovyly-u-vstupi-na-kursy-ofitseriv-cherez-stat/>
2. Військова освіта // Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskova-osvita-na-tauka/>
3. В Україні вперше відбудеться HeForShe University Tour: студентський проєкт про стереотипи та дискримінацію // ООН, 15 вересня 2021 року. URL: <https://ukraine.un.org/uk/144479-v-ukrayini-vpershe-vidbudetsya-heforshe-university-tour-studentskyy-proekt-pro-stereotypy-ta>
4. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг. ред. Левченко К. Б. / Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Сулова. Київ, 2020. 186 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf?fbclid=IwAR1jGfXFX-e9Yn-uYU4oieStwhItioTUvJJXT4vRX4JwPzUAgGXl9nyFGY>
5. Гендерна рівність та протидія сексуальним домаганням у військовій сфері // Онлайн-курс на платформі «Prometheus», базовий рівень. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+GE101+2021_T2/about
6. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К. : Центр Разумкова, 2016.
7. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Сулової. Київ : «Вістка», 2021. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17580-20210419.pdf>
8. Гнидюк О. П., Мороз Х. В. Гендерна рівність: рівні умови для служби та фізичних навантажень у військових формуваннях // Молодий вчений. № 11 (99). Листопад, 2021. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2435/2421>
9. Жінки. Мир. Безпека: інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. Київ, 2017. 172 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>
10. Довідник вступникам до закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України в 2022 році, затверджений першим заступником міністра оборони України Іваном Руснаком, від 2 лютого 2022 року // Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/dovidnuk_vstupniku_2022_compressed.pdf

11. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
12. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
13. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3543-12>
14. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
15. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII // Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
16. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#top>
17. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV // Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
18. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
19. Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 13 лютого 2019 року № 57) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0227-19#n4>
20. Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2020 року № 26) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0189-20#n4>
21. Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 22 березня 2021 року № 74) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0424-21#n2>
22. Інструкція про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (наказ Міністерства оборони України від 5 червня 2014 року № 360) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14#Text>
23. Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про ґендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>

- 24.** Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207
- 25.** Конституція України від 28 червня 1996 року // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- 26.** Костюченко І. І. Інтеграція жінок-військовослужбовців у вирішення військових конфліктів: кейси США і України // Дипломна робота на здобуття академічного звання магістра політології, 2020. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19504/Kostiuchenko_Intehratsiia_zhinok-viiskovosluzhbovtziv_u_vyrishennia_viiskovykh_konfliktiv_keisy_SShA_ta_Ukrainy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 27.** Кримець Л. Порадник з протидії гендерній дискримінації у ЗСУ. К. : НУОН, 2022.
- 28.** Марценюк Т. Гендерна рівність та недискримінація на практиці. Київ : Комора, 2021.
- 29.** Марценюк Т. О. Політики університетів з протидії дискримінації і сексуальним домаганням в Україні (на прикладі Національного університету «Києво-Могилянська академія»): успіхи і виклики реалізації // Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві : IV Конгрес Соціологічної асоціації України, Харків, 28–29 жовтня 2021 року : тези доповідей / Соціологічна асоціація України. Харків : [б. в.], 2021. С. 414–415. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21345>
- 30.** Марценюк Т. О. Соціологічний аналіз проблематики сексуальних домагань у військовій сфері України // Гендер в українському війську: історія, сучасність, перспективи : збірник тез доповідей круглого столу, 1 червня 2021 року / Міністерство оборони України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Рада молодих вчених. Львів : [б. в.], 2021. С. 19–21. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21371>
- 31.** Марценюк Т. Рада Європи прийняла нову Стратегію гендерної рівності на 2018–2023 роки // Українська Гельсінська спілка з прав людини, 1 червня 2018 року. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/rada-evropy-pryjnyala-novu-stratehiyu-hendernoji-rivnosti-na-2018-2023-roky/>
- 32.** Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. К. : Основи, 2017. 256 с.
- 33.** Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. К. : Український жіночий фонд, 2015. 89 с.
- 34.** Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Василенко Л., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. К. : ООН Жінки, 2019.
- 35.** Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Олена Волобуєва, Алла В'яткіна, Світлана Ганаба та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/08.2021/hei-web-final.pdf?fbclid=IwAR1l4hU9YDPqwNgtJ_o6ZJbMeaxSxOW_W8v2CJDh40TGQaShq_NSkCjSbQ

- 36.** Методичні рекомендації про викладання предмета «Захист України» у 2021/2022 навчальному році (додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 22 вересня 2021 року № 1/9-482) // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-pro-vikladannya-navchalnih-predmetiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20212022-navchalnomu-roci>
- 37.** Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні (соціологічне дослідження) / текст і заг. ред. Тамари Марценюк; Інститут ґендерних програм. Київ : [б. в.], 2021. 200 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20138>
- 38.** Особливості прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду (наказ Міністерства оборони України від 11 травня 2016 року № 248) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#n12>
- 39.** Перелік військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками (наказ Міністерства оборони України від 20 червня 2012 року № 412/ДСК).
- 40.** План заходів із забезпечення доброчесності: посібник для працівників оборонного сектору. Центр з питань доброчесності в оборонному секторі, 2014. URL: https://cids.no/wp-content/uploads/pdf/cids/IntegrityActionPlan_ukr.pdf
- 41.** План заходів із реалізації у Збройних Силах України Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року // Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/gender/Vidovchuy_plan_diy.pdf
- 42.** Політика Міністерства оборони України у сфері військової освіти (документ від 15 грудня 2021 року) // Міністерство оборони України.
- 43.** Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН № 1325 (2000) «Жінки, мир і безпека» // Україна-НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>
- 44.** Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) лицей, лицей із посиленою військово-фізичною підготовкою (постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 року № 672) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text>
- 45.** Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>
- 46.** Правила прийому на навчання до Військової академії (м. Одеса) в 2022 році. URL: <https://drive.google.com/file/d/1k1pPplFpSVNDtkfMGuAgustGh5SGlkOj/view>
- 47.** Правила прийому до Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, затверджені начальником інституту генерал-майором О. Левченком, від 28 грудня 2021 року. URL: <https://zvir.zt.ua/images/stories/PRAVULA%20%202022%20%20ZVI%20.pdf>

- 48.** Правила прийому до Національного університету оборони України імені Івана Черняховського у 2022 році, затверджені начальником університету генералом-лейтенантом А. Сиротенком. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/pravila-priyomu-2022.pdf>
- 49.** Правила прийому до Української військово-медичної академії у 2022 році, затверджені начальником академії полковником медичної служби В. Савицьким. URL: <https://uvma.mil.gov.ua/files/pravilaUVMA2022.pdf>
- 50.** Правила прийому до Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба у 2022 році, затверджені ТВО генералом-майором В. Тюріном, від 22 грудня 2021 року. URL: <https://hups.mil.gov.ua/assets/doc/admission-university/2022/admission-rules-hnups-2022.pdf>
- 51.** Правила прийому на навчання до Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого у 2022 році (наказ ректора А. Гетьмана від 24 грудня 2021 року № 353). URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/pravyla_pryjomu_2022.pdf
- 52.** Правила прийому на навчання до Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», затверджені ректором д. т. н., професором М. Міюсовим, від 29 грудня 2021 року. URL: <http://www.onma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/PP-IVMS-u-2022-r.pdf>
- 53.** Приймак К. Бар'єри кар'єрного зростання, з якими зіштовхуються жінки під час служби в Збройних Силах України // Дипломна магістерська робота за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування, Київська школа економіки, 2021. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Katerina-Priymak_Master-Thesis.pdf
- 54.** Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (проект Закону України від 29 жовтня 2019 року № 2343) // Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/595>
- 55.** Про затвердження Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року (проект постанови Кабінету Міністрів України від 2021 року) // Урядовий портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/709/?fbclid=IwAR1FVo8KtabLHY99Sc31UTG8dpJGsEI4mAbR4i1XeiuHlYC-yEy36xyLa0U>
- 56.** Про затвердження методології та критеріїв проведення ґендерного аудиту закладів освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 5 листопада 2021 року № 1182) // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodologiyi-ta-kriteriyiv-provedennya-gendernogo-audituv-osviti>
- 57.** Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р) // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>
- 58.** Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році (наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2021 року № 1098) // Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1542-21#Text>

- 59.** Про Урядового уповноваженого з питань ґендерної політики (постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року № 390) // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>
- 60.** Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
- 61.** Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні, 31 жовтня 2000 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669
- 62.** Розуміння маскулінності і ґендерної рівності в секторі безпеки та оборони: резюме дослідження // Міністерство внутрішніх справ України, Київський міжнародний інститут соціології, ООН Жінки, лютий 2019 – грудень 2020 року. URL: https://www.naiou.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/2021_03_25/UnWomen_2021_Resume_Ukr.pdf
- 63.** Розуміння маскулінності та ґендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 березня 2021 року) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та інші]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 234 с. URL: https://www.naiou.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/2021_03_25/konf_250321.pdf
- 64.** Семеняка І. Рух до мрії лейтенанта Поліни Кравченко: вступила до «сухопутки» з п'ятої спроби, воює під Авдіївкою // Новинарня, 23 березня 2021 року. URL: <https://novynarnia.com/2021/03/23/pkravchenko/>
- 65.** Уряд схвалив План заходів з реалізації «Партнерства Біарріц» // Служба Віцепрем'єр-міністра України, 16 грудня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-plan-zahodiv-z-realizaciyi-partnerstva-biarric>
- 66.** Global Gender Gap Report, World Economic Forum, 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А. Результати офіційних запитів

Згідно з оригіналом

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ
УПРАВЛІННЯ
ДОКТРИН ТА ПІДГОТОВКИ
ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
Код 24983266

№ 348/А/387

Лазаренко Марині Сергіївні

Шановна пані Марино!

У Головному управлінні доктрин та підготовки Генерального штабу Збройних Сил України в межах компетенції опрацьовано Ваш запит щодо надання статистичних даних та інформації за визначеними питаннями.

З зазначених питань інформується:

1. Чисельність жінок і чоловіків і/або частка жінок серед тих, хто навчається і навчаються у військових закладах вищої освіти (ВЗВО) України, що це здійснюють підготовку для Збройних Сил України, за кожен навчальний рік з 2014 по 2022 рр. (по кожному закладу окремо і загалом).

Відомості про чисельність слухачів, курсантів, студентів, які навчаються для Збройних Сил України та інших військових формувань (за навчальний заклад і вище), згідно з Переліком відомостей Збройних Сил України, що становить службову інформацію (ПСІ-2017), затвердженого наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 22.11.2017 № 408, є службовою інформацією Збройних Сил України.

2. Чисельність жінок і чоловіків і/або частка жінок серед тих, хто навчається і навчається у військових ліцеях з 2014 по 2022 рр. (окремо по кожному ліцею і загалом).

Відповідно до Положення про військовий (військово-морський) ліцей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1087 (зі змінами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 486 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1087”) зарахування на навчання до військових ліцеїв осіб жіночої статі здійснюється з 2019 року.

Назва ліцею	Кількість осіб жіночої статі, які навчаються в ліцеї		
	2019 – 2020 навчальний рік	2020 – 2021 навчальний рік	2021 – 2022 навчальний рік
Київський військовий ліцей імені Івана Богуна	25	50	50
Навчально-оздоровчий комплекс Київського військового ліцею імені Івана Богуна	15	30	30

Військово-морський ліцей імені віце-адмірала Володимира Безкоровайного	15	30	30
Разом	55	110	110

3. Чисельність жінок і чоловіків і/або Частка жінок серед тих, хто навчався і навчається у ліцеях з посиленою військовою підготовкою, з 2014 по 2022 рр. (окремо по кожному ліцею і загалом).

Абзацом четвертим частини п'ятої статті 35 Закону України "Про повну загальну середню освіту" визначено перелік закладів спеціалізованої освіти військового спрямування, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти. Серед них: військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою.

Міністерство оборони України є засновником військових (військово-морських) ліцеїв і, як засновник, володіє інформацією щодо зазначених ліцеїв.

Відповідно до підпункту 78 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630, Міністерство освіти і науки України забезпечує ведення та функціонування Єдиної державної електронної бази з питань освіти, інших державних електронних баз та реєстрів, інших інформаційних систем у сфері, що належить до його компетенції.

4. Умови навчання для жінок у ВВНЗ, ВНП ЗВО і військових ліцей.

Ніяких особливих умов і різниці у навчанні чоловіків і жінок у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ), військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти (далі – ВНП ЗВО) та військових ліцей чинним законодавством не визначено.

Особи чоловічої та жіночої статі під час навчання знаходяться в умовах гендерної рівності (окрім проживання жінок в окремих приміщеннях).

5. Якими нормативно-правовими актами регулюється порядок прийому у військові ЗВО і військові ліцей МОУ.

Прийом на навчання до ВВНЗ та ВНП ЗВО здійснюється відповідно до Закону України "Про вищу освіту" (№ 1556-VII від 01.07.2014), щорічного наказу Міністерства освіти і науки України про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти (далі – Умови прийому), наказу Міністерства оборони України від 05.06.2014 № 360 "Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти" (зі змінами), зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 26.06.2014 за № 704/25481 та наказу Міністерства оборони України від 11.05.2016 № 248 "Про затвердження Особливостей прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду" (зі змінами), зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 26.05.2016 за № 776/28906.

Зарахування осіб до військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, відрахування осіб із ліцеїв, переведення ліцеїстів регламентується Порядком зарахування, відрахування та переведення осіб до військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 28 липня 2021 року № 220, зареєстрованим у Міністерстві юстиції 23 вересня 2021 року за № 1252/36874.

6. Чи є умови вступу загальними для всіх ВВНЗ, ВНП ЗВО, чи визначається кожным ВВНЗ, ВНП ЗВО окремо.

Вступ на навчання до ВВНЗ, ВНП ЗВО проводиться відповідно до Правил прийому, які розробляються згідно з Умовами прийому на навчання для здобуття вищої освіти та особливостей ВВНЗ, ВНП ЗВО.

7. Чи проходять погодження Правила вступу до ВВНЗ, ВНП ЗВО і військових ліцеїв з МОН.

Згідно з Умовами прийому на навчання для здобуття вищої освіти, порядок прийому для підготовки військових фахівців з вищою освітою до вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти визначається правилами прийому до цих ВВНЗ, ВНП ЗВО, які розробляються у відповідності до Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти.

Правила прийому до ВВНЗ, додаток до правил прийому до ВНП ЗВО затверджуються Вченими радами та погоджується з Департаментом військової освіти і науки Міністерства оборони України.

Відповідно до пункту 6 розділу I Порядку зарахування, відрахування та переведення осіб до військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 28 липня 2021 року № 220, зареєстрованого у Міністерстві юстиції 23 вересня 2021 року за № 1252/36874, правила прийому до ліцею схвалюються педагогічною радою ліцею і затверджуються його начальником (керівником).

Начальник Головного управління доктринальної підготовки Генерального штабу
Збройних Сил України
генерал-майор

Олексій ТАРАН

Додаток Б. Перелік запитань для інтерв'ю

Анкета для глибоких інтерв'ю для дослідження доступу жінок до військової освіти, 2022 рік

Підкресленням виділені питання не для всіх, а лише респонденток-жінок.

Вступ

Експертки ГО «Інститут ґендерних програм» у межах проєкту Незалежної антикорупційної комісії «Просування ґендерної рівності в Збройних Силах України» проводять дослідження доступу жінок до військової освіти. Ми дотримуємося конфіденційності, у тексті дослідження інформація, зокрема цитати, буде використана так, щоб її не можна було пов'язати з вашою особою. Ви можете не відповідати на якісь питання, якщо не бажаєте цього робити, також можете зробити паузу або завершити інтерв'ю в будь-який час.

Блок 1. Демографічні дані

- 1.1. Скільки вам повних років?
- 1.2. Де ви проживаєте?
- 1.3. У якому закладі ви навчалися чи навчаєтеся? Яка спеціальність? Ви навчалися після закінчення школи чи після здобуття цивільної освіти і військової служби?

Блок 2. Вступ до військового закладу освіти

- 2.1. Що мотивувало вас вступати на навчання до військового закладу освіти? Чому саме до цього закладу?
- 2.2. Розкажіть, будь ласка, як відбувався процес вступу.
- 2.3. З якими проблемами ви стикнулися під час вступу на навчання?
(У розповіді про дискримінацію й образи з'ясувати подробиці: хто, у якому статусі (вищий за статусом чи рівний), при свідках чи ні, під час пар чи після пар тощо.)
- 2.4. Чи ви намагалися розв'язати проблему, чи зверталися по допомогу?
(З'ясувати подробиці: до кого, з яким результатом, якщо не зверталися, то чому, чим взагалі все закінчилося.)
- 2.5. Що вам найбільше сподобалося під час вступу? Що було вдало й доцільно організовано, зокрема те, що стосувалося вас як жінки, яка вступає до військового закладу?

Блок 3. Процес навчання у військовому закладі освіти

- 3.1. Що вам найбільше сподобалося під час навчання? Що було вдало й доцільно організовано, зокрема те, що стосувалося вас як жінки, яка навчається у військовому закладі?
- 3.2. З якими проблемами ви стикнулися протягом процесу навчання?
(У розповіді про дискримінацію й образи з'ясувати подробиці: хто, у якому статусі (вищий за статусом чи рівний), при свідках чи ні, під час пар чи після пар тощо.)

3.3. Чи ви намагалися розв'язати проблему, чи зверталися по допомогу?
(З'ясувати подробиці: до кого, з яким результатом, якщо не зверталися, то чому, чим взагалі все закінчилося.)

3.4. Як до вас ставилися інші курсанти-чоловіки? Як ви загалом почувалися в переважно чоловічому військовому навчальному колективі?

3.5. Наскільки, на вашу думку, процес навчання взагалі дружній до жінок?

3.6. Що треба змінити в системі, щоб вона була більш дружньою для жінок?

Блок 4. Підсумкові питання

4.1. Якщо підсумувати, то, з вашого досвіду, якою є ситуація в Україні з доступом жінок до військової освіти?

4.2. Чи є ще щось, що я у вас не запитала, а ви б хотіли розповісти?

4.3. Якщо ви знаєте людей, які хотіли б розповісти свою історію, будь ласка, сконтакуйте їх з нами.

Щиро дякую за ваш час й участь у дослідженні, ви допомагаєте робити нашу армію кращою. Результати дослідження будуть доступні навесні 2022 року.

Анкета для експертних інтерв'ю для дослідження доступу жінок до військової освіти, 2022 рік

Ми досліджуємо питання доступу жінок до військової освіти. Дослідження здійснюється експертками Інституту ґендерних програм у межах проєкту Незалежної антикорупційної комісії «Просування ґендерної рівності в Збройних Силах України». Будемо вдячні, якщо ви дасте експертне інтерв'ю й розповісте про своє бачення ситуації.

Результати інтерв'ю можуть бути анонімними або ми зазначимо ваше ім'я та посаду. Який варіант для вас більш прийнятний?

1. Як би ви охарактеризували стан військової освіти в Україні (вищої та середньої) з погляду забезпечення ґендерної рівності?
2. Чи за останні роки відбулися певні успішні кроки щодо надання жінкам доступу до військової освіти? Якщо так, то які та чому це трапилось? Якщо ні, то чому так відбувається?
3. На вашу думку, які існують перешкоди для жінок для здобуття військової освіти?
4. Чи збільшення залученості жінок до військової освіти матиме спротив з боку військовослужбовців-чоловіків? Якщо так, яким чином можна його знизити?
5. Наскільки зараз у програму середньої та вищої військової освіти включена інформація про ґендерну рівність і ґендер у миробудуванні?
6. Які зміни й на якому рівні мають бути впроваджені, щоб забезпечити ґендерну рівність у середній і вищій військовій освіті?
7. Індивідуальні питання до експерта або експертки про особистий досвід (наприклад, скільки людей вступає на лідерські курси і скільки успішно закінчує).
8. Чи є ще щось, що я у вас не запитала, а ви б хотіли розповісти?
9. Якщо ви знаєте людей, які мають експертизу в цих питаннях, будь ласка, сконтактуйте їх з нами.

Щиро дякую за ваш час й участь у дослідженні, ви допомагаєте робити нашу армію кращою. Результати дослідження будуть доступні навесні 2022 року.

Анкета для експертних інтерв'ю для цивільних експерток для дослідження доступу жінок до військової освіти, 2022 рік

Ми досліджуємо питання доступу жінок до військової освіти. Дослідження здійснюється експертками Інституту ґендерних програм у межах проєкту Незалежної антикорупційної комісії «Просування ґендерної рівності в Збройних Силах України». Будемо вдячні, якщо ви дасте експертне інтерв'ю і розповісте про своє бачення ситуації.

Результати інтерв'ю можуть бути анонімними або ми зазначимо ваше ім'я та посаду. Який варіант для вас більш прийнятний?

- 1.** Як би ви охарактеризували стан освіти в Україні (вищої та середньої) з погляду забезпечення ґендерної рівності?
- 2.** Чи за останні роки відбулися певні успішні зміни у сфері ґендерної рівності в освіті? Якщо так, то які та чому це трапилось? Якщо ні, то чому так відбувається?
- 3.** На вашу думку, які існують перешкоди для жінок для здобуття освіти за спеціальностями, які вважаються традиційно чоловічими?
- 4.** Чи збільшення залученості жінок до здобуття освіти за так званими «чоловічими спеціальностями» матиме спротив з боку колег-чоловіків? Якщо так, яким чином можна його знизити? Які існують найкращі практики подолання нерівності в освіті?
- 5.** Наскільки зараз у програму середньої та вищої освіти включена інформація про ґендерну рівність?
- 6.** Які зміни і на якому рівні мають бути впроваджені, щоб забезпечити ґендерну рівність у середній і вищій освіті?
- 7.** Індивідуальні питання до експертки про особистий досвід.
- 8.** Чи є ще щось, що я у вас не запитала, а ви б хотіли розповісти?
- 9.** Якщо ви знаєте людей, які мають експертизу в цих питаннях, будь ласка, сконтакуйте їх з нами.

Щиро дякую за ваш час й участь у дослідженні, ви допомагаєте робити нашу армію кращою. Результати дослідження будуть доступні навесні 2022 року.

Додаток В. Респонденти й респондентки дослідження

Таблиця В.1. Експерти й експертки

ПІБ	Посада	Місце роботи
Бойко Олег	Викладач	Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Гордійчук Ігор	Керівник	Київський військовий ліцей імені Івана Богуна
Калмикова Наталія	Колишня ґендерна радниця	Командування Сухопутних Військ Збройних Сил України
Косинський Олександр	Головний сержант Збройних Сил України, начальник управління по роботі з сержантським складом	
Масалітіна Олена	Віцеголова	Edcamp Ukraine
Микитенко Юлія	Експертка	Інститут ґендерних програм
Мірненко Володимир	Керівник департаменту освіти	Міністерство оборони України
Поритко Олександр	Викладач	Військовий ліцей
Сампан Ірина	Військова журналістка	

NAKO

ТІ УКРАЇНА · TI-DS

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
**«ДОСТУП ЖІНОК ДО ВІЙСЬКОВОЇ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ»,**
ВИКОНАНЕ В МЕЖАХ ПРОЄКТУ НАКО
«ПРОСУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЗСУ»

НЕЗАЛЕЖНА АНТИКОРУПЦІЙНА КОМІСІЯ
м. Київ, вул. Є. Коновальця 34-А, офіс 278

facebook.com/nako.org.ua
www.nako.org.ua